

Studiewijzer en bronnen

bij de onderwijseenheid Middeleeuwen-1 (ENGS-MID1)

Het middeleeuwse christendom: tijd van monniken en ridders (ca. 500 – 1000)

1^e editie, januari 2007

Nico Lettinck
Christelijke Hogeschool Windesheim, Zwolle
School of Education
Lerarenopleiding Voortgezet Onderwijs
Vakgroep Geschiedenis

Studiewijzer

Inleiding

De middeleeuwen hebben een eigen plaats in de Europese geschiedenis omdat dit tijdperk zich wezenlijk onderscheidt van de oudheid en de nieuwe tijd. Het begrip ‘middeleeuwen’ wordt op het eerste gehoor meestal geassocieerd met monniken, kerken, kathedralen, kruistochten, ridders en kastelen. Veelal heeft men een romantische voorstelling van deze tijd, als een periode waarin men dicht bij de natuur en bij God leefde. Aan de andere kant heeft het begrip ‘middeleeuwen’ in het huidige taalgebruik ook een negatieve connotatie. In de media spreekt men regelmatig over ‘middeleeuwse’ (d.w.z. barbaarse) toestanden, of over ‘feodale’ (d.w.z. onvrije) verhoudingen. Het begrip ‘vandalisme’ is rechtstreeks afgeleid een Germaanse stam (de Vandalen) die aan het begin van de middeleeuwen door Europa trok.

Wij kiezen ervoor in deze modules de middeleeuwen zo goed als mogelijk vanuit de tijd zelf te begrijpen. Hiertoe zijn inleving en verbeeldingskracht noodzakelijke attitudes. Om dit doel te bereiken, wordt naast het handboek ook gebruikgemaakt van vertaalde bronnen.

Aangezien de middeleeuwen zich vooral van andere perioden onderscheiden door de specifieke plaats die de kerk en het geloof hebben ingenomen, is de eerste module voornamelijk gewijd aan het middeleeuwse christendom. In het concept van de commissie De Rooij: de tijd van monniken en ridders. In de tweede module staat de (laat)middeleeuwse samenleving in het brandpunt van de belangstelling (de tijd van steden en staten).

Cursusmateriaal

Handboek

Bejczy, István (2004) *Een kennismaking met de middeleeuwse wereld*. 2^e dr. Bussum: Coutinho.

Reader

Letting, N. (red.) (2007) Bronnen bij de onderwijseenheid Middeleeuwen-1: *Het middeleeuwse christendom: tijd van monniken en ridders (ca. 500-1000)*. De reader is onderdeel van deze studiewijzer.

Doelstellingen

De lange periode van de middeleeuwen (500-1500) verdelen we bij deze opleiding in twee delen. In de eerste module ligt het accent op de religieus-kerkelijke ontwikkelingen in de periode 500-1000. In de tweede module (die pas

volgend jaar wordt aangeboden) besteden we meer aandacht aan de sociaal-politieke ontwikkelingen in de periode 1000-1500.

Studenten:

- ontwikkelen de attitude ‘inleving’ en ‘verbeelding’ om deze door velen ten onrechte als ‘duistere eeuwen’ gekwalificeerde periode op haar juiste waarde te kunnen schatten;
- verwerven voldoende vakkennis over de religieuze en kerkpolitieke structuur van de agrarische samenleving in West-Europa tussen ca. 500 en 1000 en kunnen die toepasbaar maken in de beroepssituatie;
- zijn in staat om het wereldbeeld van de joods-christelijke cultuur te vergelijken met dat van de arabisch-islamitische en de Germaanse cultuur;
- ontwikkelen een kritisch vermogen waarmee ze middeleeuwse bronnen kunnen beoordelen op betrouwbaarheid en representativiteit;
- verwerven kennis van de monastieke identiteit van mensen uit de middeleeuwen en zijn in staat om hier zelf op te reflecteren (bijvoorbeeld door een bezoek aan een klooster of een gesprek met een monnik).

Aantal ECTS: 3

Toetsing

De stof van deze onderwijseenheid is verdeeld in zeven lessen. Iedere week maak je studievragen (A-vragen) en verwerkingsopdrachten (B-vragen) bij het handboek en de bronnen in de reader. Aldus ben je in staat je studievorderingen zelf te toetsen. Maak van de verwerkingsopdrachten een overzichtelijk dossier ‘Middeleeuwen-1’, waarin alle B-vragen worden uitgewerkt. Dit dossier wordt iedere week tijdens de colleges besproken en geëvalueerd. Bij de studenten afstandsleren vormt dit dossier de basis voor de contactdagen.

Bestudeer ook de teksten bij de illustraties, zij vormen een integraal onderdeel van de leerstof. Ter afsluiting volgt een schriftelijk tentamen (MID1), bestaande uit kennisvragen en inzichtvragen. Het eindcijfer moet minimaal een 5,5 zijn (3 ECTS).

De tentamenstof van MID1

Handboek *Een kennismaking met de middeleeuwse wereld*, blz. 11-109.

(Bestudeer ook de teksten bij de illustraties!)

Studiewijzer en bronnen bij de onderwijseenheid Middeleeuwen-1: *Het middeleeuwse christendom: tijd van monniken en ridders (ca. 500-1000)*.

Collegestof.

Docenteninformatie

Docent: Nico Lettinck.

Les 1

Het begin van de middeleeuwse geschiedenis

Dit handboek sluit goed aan bij het handboek dat gebruikt is bij de onderwijseenheid over het Romeinse Rijk (OUD2). Het begint bij de volksverhuizingen die het einde van het Imperium Romanum hebben bespoedigd. In Europa waren toen weinig zaken zeker, ook niet de richting die de jonge christelijke kerk daar zou inslaan. In het Merovingische rijk koos koning Clovis uiteindelijk voor de orthodoxie van Rome. Zijn indirecte Karolingische opvolgers hebben die lijn stevig doorgezet. In deze zoekende en tastende tijd zochten sommige christenen naar een levenspraktijk 'buiten de wereld'. Zij gelden als de stichters van het kloosterwezen dat vanaf den beginne diverse varianten kende. Antonius zocht zijn heil meer in de totale ascese in eenzaamheid en geldt als de grondlegger van de kluzenaars (anachoreten). Lieden zoals Martinus van Tours en Benedictus van Nursia kozen voor een gemeenschappelijk leven van bidden en werken (ora et labora). Zij zijn de vertegenwoordigers van de cenobitische levenswijze die door Benedictus in zijn Regel werd gecanoniseerd.

Bestuderen

Handboek blz. 11-26

Reader bron 1-7

A. Studievragen

Inleiding (blz. 11-12)

1. Op welke drie pijlers berustte de middeleeuwse wereld?
2. De middeleeuwen worden verdeeld in drie hoofdperioden: de vroege middeleeuwen, de hoge middeleeuwen en de late middeleeuwen. Welke jaartallen passen hierbij? Geef van elke periode een korte typering.

Hoofdstuk 1 (blz. 13-26)

A. Studievragen

3. Op welke manieren waren er in de derde en vierde eeuw contacten tussen Germaanse stammen en de Romeinen?
4. Welke twee Germaanse aanvoerders hebben in de vijfde eeuw Rome 'bezoekt'? Noem ook de jaartallen en vertel bij welke stammen ze hoorden.

5. Wanneer en bij welke gelegenheid eindigde formeel de geschiedenis van het West-Romeinse Rijk?
6. Hoe is te verklaren dat er in Ravenna zoveel Byzantijnse kunst te bewonderen is?
7. Tegen wie streed de Britse koning Arthur?
8. Wie waren de vier kerkvaders of ‘patres’?
9. Welke visie had de kerkvader Augustinus (354-430) op de geschiedenis? (Vgl. ook met blz. 120 en Blois, L. de & R.J. van der Spek (2001) *Een kennismaking met de oude wereld*. 6^e dr. Bussum: Coutinho, blz. 280.)
10. Waarom geldt paus Gregorius I (540-604) als de grondlegger van de pauselijke staat? Welk belangrijk boek schreef hij (zie ook afb. 1.3 en bron 7)?
11. Welke twee hoofdvormen van het kloosterwezen onderscheiden we?
12. Waarin verschilde het Ierse kloosterwezen van het benedictijner kloosterwezen?
13. Wat waren de belangrijkste idealen van de benedictijner monniken? (Een leestip over het vroege christendom in het algemeen is Brown, Peter (1997) *De opkomst van het christendom in Europa*. Baarn: Callenbach.)
14. Welke gevolgen had de bekering van Clovis tot het orthodoxe christendom (zie ook bron 2)?
15. Hoe was de opvolging van de Merovingische koningen geregeld? Waaraan ontleenden zij de naam ‘Merovingen’?
16. Waarom betekende de slag bij Poitiers (732) een keerpunt in de geschiedenis (zie ook bron 10)?
17. Wat was de positie van Karel Martel in het Frankische rijk?
18. Waarop was de macht van de Germaanse koning feitelijk gebaseerd?
19. Schrijf achter de volgende termen en begrippen de juiste betekenis: arianisme (15); exarch (16); Vulgaat (17); pontificaat (19); ascese (20); ora et labora (20); ethnogenese (21); diptiek (21, afb. 1.3); immuniteit (23); hofmeier/major domus (24); heptarchie (26, kaart 5).

B. Verwerkingsopdrachten bij les 1

1. Sommige mensen denken bij het woord ‘middeleeuwen’ aan duistere, achterlijke of barbaarse toestanden. Beschrijf welke associaties jijzelf op dit moment hebt bij de term middeleeuwen.
2. Schrijf uit je hoofd vijf personen uit de middeleeuwen op en kijk vervolgens via de index of zij in dit boek voorkomen. Welke conclusie trek je hieruit?
3. Na de val van het West-Romeinse Rijk in 476 eindigt formeel de oude geschiedenis en beginnen de middeleeuwen. Geef met goede argumenten je eigen visie op de overgang van de oudheid naar de middeleeuwen (vgl. blz. 13 en 21).
4. Wat moeten we volgens Rob Meens verstaan onder ‘de barbaren’ en ‘de Germanen’? Hoe beoordeelt hij de tijd van de Volksverhuizing?
5. Lees bron 1, het verhaal van de geschiedschrijver Gregorius van Tours over het optreden van koning Clovis. Welke les zouden de lezers hieruit moeten leren?
6. Lees bron 2 en geef weer door welke omstandigheden Clovis volgens Gregorius van Tours is overgegaan tot het orthodoxe christendom. Acht je deze bron betrouwbaar? Licht je antwoord toe.
7. Bron 3 en 4 zijn bedoeld als inleiding in het middeleeuwse denken over de zin van het leven en de toekomst. De boeken van Boethius en Augustinus zijn geen gemakkelijke lectuur, maar brengen je toch in contact met een denkwereld die veel verschilt van de huidige. Noteer van beide tekstfragmenten enkele zinnen die je opvallen en geef aan waarom.
8. Zoek naar aanleiding van bron 5 (het leven van Antonius) enkele afbeeldingen van deze heilige en noteer daarbij de kunstenaar en de tijd waarin hij leefde. Voeg deze afbeeldingen toe aan je dossier.
9. Bron 6 was een van de meest gelezen teksten in de middeleeuwen. Als je verstandig bent lees je de hele *Regel van Benedictus* (zie literatuurlijst). Geef op grond van deze fragmenten in eigen woorden weer wat volgens jou de belangrijkste eigenschappen van een benedictijner monnik zouden moeten zijn.

10. Bron 7 is een goed voorbeeld van het genre ‘hagiografie’. Lees deze twee verhalen hardop aan elkaar voor en concludeer welke je lessen je hier als (monastieke) toehoorder uit moet trekken. Voeg deze lessen toe aan je dossier.

Les 2

De christianisering van de Germaanse samenleving

Na de doop van Clovis gaan de meeste Germaanse volken geleidelijk over tot het christendom. Oude Germaanse gebruiken en Romeinse instellingen (op het gebied van bestuur en rechtspraak) blijven echter grotendeels intact of worden enigszins aangepast aan het nieuwe geloof. De handel verschuift van de Middellandse Zee naar Noordwest-Europa.

Vanuit Ierland (Brandaan, Columbanus) en Engeland (Willibrord, Bonifatius) wordt het noordelijke deel van Europa (waaronder de Nederlanden) gekerstend. Deze onderneming was niet zonder gevaren (zie Bonifatius bij Dokkum in 754) en vereiste een lange adem. Omdat er in het handboek nauwelijks aandacht wordt besteed aan de opkomst en de inhoud van een andere monotheïstische godsdienst, de islam, zijn in de reader enkele teksten uit de Koran opgenomen.

Bestuderen

Handboek blz. 26-47

Reader bron 8-12

A. Studievragen

Hoofdstuk 1 (blz. 26-47)

20. Wat waren de taken van een graaf (comes) in het Karolingische rijk?
21. Welke rol speelden de bisschoppen in het bestuur van de nieuwe Germaanse rijken?
22. Wat verstaat men in de Germaanse rechtspraak onder het personaliteitsbeginsel?
23. Aan welke Germaanse gewoonte is deze uitdrukking ontleend: ‘Daar steek ik mijn hand niet voor in het vuur’?
24. In de late Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen werd de landbouw voornamelijk georganiseerd vanuit de ‘villa’. Welke verschillende groepen mensen konden op een villa werken?
25. Welke houding nam de kerk in de vroege middeleeuwen aan tegenover het verschijnsel slavernij?
26. Wat hield het drieslagstelsel in?

27. Waarom is de klassieke economische theorie van H. Pirenne thans niet meer geldig?
28. In de late zevende eeuw was het voormalig West-Romeinse Rijk in naam katholiek geworden. Hoe kan deze overgang verklaard worden?
29. Waarin verschilde het optreden van de missionarissen Willibrord en Bonifatius van dat van Columbanus?
30. Waarom trok Bonifatius in 754 naar Dokkum?
(Leestip: Mostert, M. (1999) *754: Bonifatius bij Dokkum vermoord*. Verloren verleden dl. 7. Hilversum: Verloren.)
31. Hoe kwamen de parochiekerken in de vroege middeleeuwen aan hun inkomsten?
32. Geef enkele voorbeelden waaruit blijkt dat het christendom zich in de vroege middeleeuwen heeft aangepast aan de Germaanse gebruiken.
(Leestip: over het leven van de heilige Martinus van Tours – Sint Maarten – bestaat een boekje waarin duidelijk beschreven staat hoe Martinus met Germaanse gebruiken, zoals de verering van een pijnboom, omging: Voogt, A.C & N. Lettinck (1995) *Sint Maarten*. Utrecht: Citypastoraat Domkerk Utrecht.)
33. Noem de zeven sacramenten van de katholieke kerk. Wat was hun betekenis voor respectievelijk de gelovige en de priester?
34. Waarom kunnen boeteboeken een belangrijke bron zijn voor het bestuderen van een samenleving?
35. Welk beeld hadden de gelovigen in de vroege middeleeuwen van het leven na de dood?
36. Op welke wijze is de klassieke literatuur voor de middeleeuwse samenleving bewaard gebleven? Noem twee auteurs die als ‘doorgeefluik’ hebben gefunctioneerd.
37. Waarom geven de vroegmiddeleeuwse geschiedschrijvers zoals Beda, Gregorius van Tours en Paulus Diaconus geen betrouwbaar beeld van ‘de werkelijkheid’?
38. Zet achter de volgende termen en begrippen de juiste betekenis: foederati (27); comitatus (28); codificatie (29); weergeld (29); emporium (34);

eigenkerken (37); tienden (39); canonisatie (41); relieken (42); scriptorium (45); codex (47).

B. Verwerkingsopdrachten bij les 2

11. Geef een karakterisering van de Germaanse rechtspraak. Noem enkele verschillen met de Romeinse rechtspraak.

12. Welke soorten mensen konden in de vroege middeleeuwen in principe als heilige vereerd worden?

13. Welke verschuivingen in het type heilige signaleert Ineke van 't Spijker?

14. Noem drie namen van heiligen uit je eigen omgeving en vermeld daarbij de dag waarop hij/zij herdacht wordt (bijv. Franciscus van Assisi op 4 oktober). Voeg toe aan je dossier.

15. Lees bron 8, het verhaal van Sint Brandaan. Voor welk type kloosterleven is dit verhaal karakteristiek?

16. Bron 9 is opgenomen om te laten zien hoezeer de formulering van het credo is bepaald door de historische omstandigheden van de vierde eeuw, zoals de strijd tegen het arianisme. Welke zin is speciaal gericht tegen de arianen?

17. Aan het eind van de zevende en het begin van de achtste eeuw bereiken de Arabische veroveringen ook Europa. Karel Martel brengt de oprukkende islamieten tot staan bij Poitiers. Lees het verslag hiervan in bron 10. Waaraan dankt Karel Martel zijn militaire succes volgens deze bron? Zoek in naslagwerken op welke andere verklaringen voor zijn overwinning gegeven worden. Voeg je bevindingen toe aan je dossier.

18. In bron 11 tref je enkele fragmenten uit de Koran aan. Lees deze aandachtig en schrijf daarna in maximaal tien regels op wat je van deze teksten hebt geleerd. Voeg dit verslagje toe aan je dossier.

19. Bron 12 is een goed voorbeeld van geschiedschrijving in de vroege middeleeuwen. In welk opzicht verschilt de aanpak van Gregorius van Tours van die van zijn 'collega's' in de Romeinse oudheid?

Les 3

Het rijk van Karel de Grote en het ontstaan van de feodaliteit

Na de 'staatsgreep' van Pepijn III de Korte in 751 nemen de Karolingen de macht in Frankrijk over van de Merovingen. Door een overeenkomst met de paus ontvangen de Frankische heersers voortaan hun 'koningsheil' in Rome. Karel wordt zelfs in 800 tot keizer gekroond door de paus, zodat de continuïteit met het Romeinse Rijk in theorie wordt hersteld (de theorie van de 'translatio imperii'). Karel bouwt met veel energie en geweld (onder andere tegen de Saksen) een overzichtelijk en goed georganiseerd rijk op.

In deze eeuwen is het feodale stelsel (leenstelsel) het belangrijkste systeem om de verhoudingen op militair en bestuurlijk vlak te regelen. Dit systeem kon zo'n hoge vlucht nemen omdat een sterk centraal gezag ontbrak en de economie voornamelijk gebaseerd was op ruilhandel. Als het centrale gezag in Engeland en Frankrijk sterker wordt en er weer een monetaire economie van de grond komt (vanaf de dertiende eeuw) verdwijnt de feodaliteit geleidelijk in West-Europa. In ons taalgebruik wijzen de gezegdes 'elkaar met hou en trouw bijstaan' en 'iemand met raad en daad helpen' nog steeds naar de feodale verplichtingen.

Bestuderen

Handboek blz. 49-59

Reader bron 13-15

A. Studievragen

Hoofdstuk 2 (blz. 49-59)

39. Waarom liet Pepijn III zich in 751 door de paus tot koning zalven?
40. Welke 'voordelen' had de koningszalving voor de paus?
41. Uit welke twee gebeurtenissen kan blijken dat Karel de Grote in de voetsporen van de Romeinse keizers wilde treden?
42. Wie schreef een bekende biografie van Karel de Grote?
43. Wat is de betekenis van het verdelingsverdrag van Verdun (843)?
44. Wat was een vazalliteitsband? Beschrijf de manier waarop deze verbintenis werd aangegaan (vgl. afb. 2.5).

45. Welke taken konden vazallen in de Karolingische tijd vervullen?
46. Geef in eigen woorden een omschrijving van het leenstelsel/de feodaliteit.
47. Wat waren de taken van de leenheer?
48. Waarom koos een vazal er in sommige gevallen voor om meerdere heren te dienen?
49. Wanneer eindigde een vazalliteitcontract?
50. Schrijf achter de volgende termen en begrippen de juiste verklaring: mark (51); palts (51); heervvaart (51); missi dominici (52); comes/comites (52); dux/duces (52); translatio imperii (52); capitulare (52); feodum/beneficium (55-57); antrustiones (55); de meent (59).

B. Verwerkingsopdrachten bij les 3

20. Formuleer bij deze les twee eigen onderzoeksvragen. Voeg deze toe aan je dossier. Tijdens de colleges/contactdagen worden deze besproken.
21. Erik Thoen zet vraagtekens bij de betekenis van de technische vernieuwingen die in de landbouw in de vroege middeleeuwen zouden hebben plaatsgevonden. Waar zat volgens hem de voortgang in de landbouw?
22. Lees bron 13 en 14 over Karel de Grote. Welke bron is volgens jou betrouwbaarder en waarom?
23. Vergelijk de beschrijving van Einhard van Karel de Grote (caput 22) met afbeelding 2.1 op blz. 51 in het handboek. Zie je overeenkomsten tussen het beeld en de tekst? Noteer deze en voeg ze toe aan je dossier.
24. Lees bron 15 hardop voor. Leg afbeelding 2.5 op blz. 55 van het handboek ernaast. Maak duidelijk op welke manier je deze tekst plus afbeelding in een les (klas 1/2) zou kunnen gebruiken.

Les 4

Het hofstelsel en de Karolingische renaissance

Het feodale stelsel had vooral betrekking op de top van de maatschappij. Enkele treden lager werden de verhoudingen op het platteland vooral geregeld in het hofstelsel (domaniale stelsel). Het ging hier om veelal gedwongen relaties tussen heren en horige boeren (lijfeigenen) binnen een 'domein'. De horigen verleenden de heer 'hand- en spandiensten' en waren niet vrij, maar ze genoten wel rechtsbescherming.

Ook hier gold dat dit systeem kon bestaan dankzij het ontbreken van een krachtige centrale overheid en de afwezigheid van een geldeconomie. Pas toen die vanaf de dertiende eeuw opkwamen, verdween het hofstelsel geleidelijk. Karel de Grote heeft zijn best gedaan om van zijn rijk op politiek gebied één geheel te maken, zoals we in de vorige les hebben gezien. In dit gedeelte lezen we hoe hij heeft geprobeerd ook op cultureel gebied meer eenheid in zijn rijk te brengen. Dit 'beleidsplan' staat bekend als de Karolingische renaissance.

Bestuderen

Handboek blz. 59-71

Reader bron 16

A. Studievragen

Hoofdstuk 2 (blz. 59-71)

51. Geef in eigen woorden een omschrijving van het hofstelsel/domaniale stelsel.
52. Wat waren de rechten en plichten van de horigen binnen het hofstelsel?
53. Wat waren de rechten en plichten van de heer binnen het hofstelsel?
54. Waarom waren horigen veelal beter af dan slaven?
55. Welke machtspositie hadden de pausen ten tijde van de Karolingen?
56. Wat hield de kloosterhervorming van Benedictus van Aniane (+821) in?
57. Waarom was het in de Karolingische tijd gebruikelijk lekenabten te benoemen? Welke bezwaren kleefden hieraan?
58. Hoe was de relatie tussen monniken en weldoeners?

59. Welke functie hadden de klooster- en kapittelscholen in de Karolingische tijd? Noem een belangrijk verschil met het moderne onderwijs. (Internettip: uitgebreide inlichtingen over een nog actief benedictijner klooster in België op www.maredsous.com.)

60. Waar zijn de hedendaagse kleine drukletters van afgeleid?

61. Zet achter de volgende begrippen de juiste betekenis: corvéés (59), gerechtsheerlijkheid (62), lekenabt (65), kanunnik (66), oblaten (66).

B. Verwerkingsopdrachten bij les 4

25. Na Karel de Grote wordt de kerkzang aangeduid als ‘gregoriaans’. Zoek hiervan een cd op. Noteer titel en uitvoerenden en beschrijf wat je hoort.

26. Geef in eigen woorden in maximaal vijf regels een typering van de Karolingische renaissance. Voeg toe aan je dossier.

27. Lees bron 16 nauwgezet en noteer kort alle kenmerken van het leenstelsel en het hofstelsel die in deze tekst ‘verstopt’ zijn. Maak op grond van deze tekst ook een overzichtelijke tekening of een sheet van het beschreven domein en voeg deze toe aan je dossier. Probeer deze tekening (waar mogelijk) uit in je stage.

Les 5

Europa rond het jaar 1000

Rond het jaar 1000 stond Europa er weinig florissant voor. De Franse mediëvist Georges Duby typeerde het Europa van die tijd kortweg als een derdewereldland. De christelijke wereld werd bedreigd vanuit het oosten (de Magyaren), en het noorden (de Vikingen). De macht van zowel de paus als de keizer was gering. In Duitsland begon met de Ottonen een nieuwe fase. Otto I legde in 962 de basis voor het Duitse keizerschap dat tot in de negentiende eeuw zou blijven bestaan. Het door hem uitgedachte 'Ottoonse stelsel' (waarbij bisschoppen ook wereldlijke bevoegdheden kregen) leidde uiteindelijk tot de investituurstrijd.

In Bourgondië vond een belangrijke monastieke hervorming plaats. Het in 910 gestichte klooster Cluny ontwikkelde zich tot een invloedrijke geestelijke en politieke beweging die ernaar streefde de kerk te ontdoen van lekeninvloeden. De kerk van Cluny was met haar lengte van 187 meter de grootste kerk van West-Europa.

Bestuderen

Handboek blz. 71-86

Reader bron 17-18

A. Studievragen

62. Welke twee nieuwe stammen verschijnen er in de negende eeuw op het toneel van de Europese geschiedenis?
63. Welke gevolgen hadden de invallen van de Noormannen voor de politieke verhoudingen in het West-Frankische rijk?
64. Waaraan heeft Normandië zijn naam te danken?
65. Vanaf wanneer kun je in Engeland van een zekere politieke eenheid spreken?
66. Wat is de betekenis van de Saksische koning Otto I de Grote (936-973)?
67. Uit welke twee zaken blijkt dat de Ottoonse koningen en keizers een sterke greep op de kerk hadden?
68. Wat voor soort plaatsen waren in de tiende eeuw gunstig om een stad te doen ontstaan?

69. Hoe stond de kerk in de tiende en elfde eeuw tegenover het instituut slavernij?
70. Door welke volken werd Sicilië achtereenvolgens bezet in de tiende en elfde eeuw?
71. Wat waren de specifieke kenmerken van het in 910 gestichte klooster Cluny in Bourgondië?
72. Hoe is de wederopbloei van het kluizenaarsbestaan in de tiende eeuw te verklaren?
(Filmtip: Into Great Silence/Die Grosse Stille (2005) van Philip Gröning geeft een prachtig beeld van het leven in stilte in de Grande Chartreuse in de Franse Alpen. In 162 minuten wordt er nauwelijks gesproken! Zie: www.intogreatsilence.be/. Ook op dvd.)
73. Het onderwijs was in de middeleeuwen gebaseerd op de zeven vrije kunsten (artes liberales). Noem de zeven verschillende vakken en geef hiervan een Nederlandse vertaling.
74. Waardoor kwam er in de tiende eeuw meer aandacht voor de vakken van het quadrivium?
75. Wat voor soort geschiedwerken werden er in de tiende en elfde eeuw voornamelijk geschreven?
76. Waarom is de Franse monnik Adso van Montier-en-Der (+992) van belang? (Leestip: de figuur Adson in de historische roman van Umberto Eco heeft zijn naam aan deze Adso ontleend. De ideeën van de echte Adso komen in deze roman uitgebreid ter sprake: Eco, Umberto (1983) *De naam van de roos*. Amsterdam: Bert Bakker.)
77. Geef aan de hand van afb. 2.17 de belangrijkste kenmerken van de romaanse bouwstijl.
78. Zet achter de volgende begrippen de juiste betekenis: emporium (71); observantie (83); annalen (85); antifoön (86).

B. Verwerkingsopdrachten bij les 5

28. Met welk doel ging keizer Otto I ertoe over geestelijken in bestuursfuncties te benoemen?

29. Hoe werden volgens Karl Heidecker in de tiende en elfde eeuw conflicten in de samenleving meestal opgelost?

30. Lees bron 17. Hoe beoordeelt de schrijver het optreden van de Noormannen? Maak ook duidelijk waarom deze tekst een goed voorbeeld is van middeleeuwse geschiedschrijving.

31. Lees bron 18. Zoek in een naslagwerk nadere gegevens over de geschiedschrijver Raoul Glaber en zijn betekenis voor het ‘millenniumgevoel’.

Les 6

De politieke ontwikkelingen in Frankrijk, Engeland en Duitsland en de investituurstrijd

In deze les staan de West-Europese politieke ontwikkelingen tussen 1000 en 1200 centraal. In Engeland en Frankrijk speelde de koning een belangrijke rol bij de centralisering. In Duitsland is dat de keizer niet erg gelukt. In Engeland is vooral het optreden van Willem de Veroveraar (1066, slag bij Hastings) een mijlpaal. Hij en zijn opvolgers hebben geleidelijk een goed en professioneel geschoold regeringscentrum gevormd dat niet vatbaar was voor de ontbindende werking van het feodale stelsel. In Frankrijk werd de centralisatie door de Capetingers ter hand genomen.

Het Ottoonse stelsel heeft in Duitsland geleid tot een conflict met het pausdom: de investituurstrijd. In de elfde eeuw (vanaf Nicolaas II en Gregorius VII) gingen de pausen zich steeds zelfbewuster opstellen (gregoriaanse hervorming; Dictatus Papae, bron 20). Zij wilden de kerk vrijmaken van lekeninvloed en dat moest wel leiden tot een botsing met de Duitse keizer. Bij het concordaat van Worms (1122) werd weliswaar een compromis bereikt, maar het conflict tussen kerk en staat bleef nog eeuwen doorsudderen.

Bestuderen

Handboek blz. 87-100

Reader bron 19-20

A. Studievragen

Hoofdstuk 3 (blz. 87-100)

79. Welk vorstengeslacht regeerde Frankrijk vóór Hugo Capet? Hoe konden de Capetingers zo lang aan de macht blijven?

80. Op welke wijze hebben de Franse koningen vanaf Lodewijk VI hun macht weten uit te breiden?

81. Op grond waarvan kon hertog Willem van Normandië in 1066 de Engelse koningskroon voor zich opeisen?

82. Op welke wijze vestigde Willem de Veroveraar zijn macht in Engeland?

83. Welke problemen speelden er tussen de kerk en de koning in Engeland in de jaren vóór de moord op Thomas Becket (1170)?

84. Waarom gingen de Duitse koningen er in de elfde eeuw steeds meer toe over ‘ministerialen’ in dienst te nemen?

85. Hoe liep de strijd tussen keizer Frederik Barbarossa (1152-1190) en de Italiaanse steden af?

(Leestip: een andere spannende roman van Umberto Eco gaat over de tijd van Frederik Barbarossa: Eco, Umberto (2001) *Baudolino*. Amsterdam: Bert Bakker.)

86. Bestudeer kaart 15 op pagina 94. Over welk gebied had de bisschop van Utrecht het wereldlijk gezag?

87. Wat waren de doelstellingen van de gregoriaanse hervormingsbeweging? Naar wie is deze beweging genoemd?

88. Maak duidelijk waarom de gregoriaanse hervorming moest leiden tot de investituurstrijd.

89. Wat was het thema van de investituurstrijd?

90. Hoe eindigde de investituurstrijd in Engeland, Frankrijk en Duitsland?

91. Voor de vraag wie de hoogste macht in de wereld had, de paus of de keizer, beriep men zich veelal op de tweezwaardenleer van Gelasius en de *Donatio Constantini*. Wat hielden deze documenten in?

92. Schrijf achter de volgende termen en begrippen de juiste betekenis: Domesday Book (91); scutage (92); Exchequer (92); ministerialen (93); simonie (96); celibaat (96); excommunicatie (98).

B. Verwerkingsopdrachten bij les 6

32. Waarom was de machtspositie van keizer Frederik Barbarossa in het Duitse rijk in feite minder sterk dan die van de Engelse koning in Engeland en de Franse koning in Frankrijk?

33. In de middeleeuwen (en daarna) is er in West-Europa geen ruimte geweest voor een theocratie. Leg deze stelling uit.

34. Lees bron 19. Zoek in een naslagwerk op wat de betekenis was van ‘de investituur met ring en staf’ (de derde regel vanaf het eind).

35. Lees bron 20 (Dictatus Papae, het dictaat van de paus) luid voor. In de inleiding staat dat dit stuk beschouwd wordt als ‘de lont in het kruitvat van de investituurstrijd’. Geef aan voor welke bepalingen dit in het bijzonder geldt en motiveer je keuze. Voeg het verslag toe aan je dossier.

Les 7

Nieuwe religieuze orden en nieuwe vorm van oorlogvoeren: de kruistochten

Deze laatste les behandelt eerst de hervormingsbewegingen in de kloosterwereld. De belangrijkste nieuwe kloosterstichting was de orde van de cisterciënzers (Bernard van Clairvaux). Deze orde was niet alleen van belang voor het religieuze leven, maar ook voor de ontwikkelingen op economisch gebied. De cisterciënzers brachten woeste gronden in cultuur en gebruikten nieuwe technieken (molens, betere landbouwmethoden).

Daarnaast waren de elfde en twaalfde eeuw een tijd van demografische expansie. In dat kader kunnen we de kruistochten plaatsen. In 1095 predikte paus Urbanus II in Clermont een nieuw type oorlog om Jeruzalem te veroveren: de eerste kruistocht. Deelnemers ontvingen een aflaat en konden hun oorlogshandelingen op een hoger, heilig plan brengen. Ridders waren geen gewone soldaten meer, maar streden voortaan voor een door de kerk gesanctioneerd, ethisch doel.

Bestuderen

Handboek blz. 100-109

Reader bron 21-23

A. Studievragen

Hoofdstuk 3 (blz. 100-109)

93. Noem enkele voorbeelden van nieuwe religieuze orden in de elfde eeuw. Wat waren hun doelstellingen?

94. Wat waren de belangrijkste verschillen tussen de cisterciënzers en de cluniacensers?

95. Wat was de feitelijke aanleiding voor de kruistochten?
(Leestip: Jones, T. & A. Ereira (1996) *In het spoor van de kruisvaarders*. Baarn: Tirion.)

96. Wat was de specifieke betekenis van Jeruzalem voor de christenen (vgl. afb. 3.6)?

97. Waarom werd de eerste kruistocht (1095-1099) een ‘succes’?

98. Hoe kan verklaard worden dat er tijdens de kruistochten ook pogroms tegen joden werden uitgevoerd?

99. Wat voor soort mensen namen er deel aan de kruistochten?
100. Wat waren de taken van de johannieters en de tempeliers?
101. Waarin verschilden ridders van gewone strijders?
102. Wat verstaan we onder de Godsvrede (Pax Dei of Treuga Dei, zie ook bron 23)?
103. Wat betekende het ontstaan van het ideaal van de ‘hoofse liefde’ voor de positie van de vrouw in de middeleeuwen?
104. Termen en begrippen nog bekend? Oblaat (103); convers (103); aflaat (104); biecht (104).

B. Verwerkingsopdrachten bij les 7

36. Volgens Marco Mostert nam de verschriftelijking vanaf de dertiende eeuw sterk toe. Waaruit blijkt dit? Welk communicatiemiddel ging hieraan vooraf?
37. Geef in eigen woorden een typering van het verschijnsel ‘kruistocht’. Past de ‘kruistocht in spijkerbroek’, beschreven in de historische jeugdroman van Thea Beckman in deze omschrijving?
(Tip: het boek is nu ook verfilmd en op dvd verkrijgbaar.)
38. Formuleer op grond van bron 21 de belangrijkste doelstellingen van de stichters van Cîteaux. Zoek in naslagwerken of op Internet enkele afbeeldingen van cisterciënzer kloosters. Voeg deze toe aan je dossier.
39. Geef in maximaal vijf regels in eigen woorden weer met welke argumenten Bernard van Clairvaux zich verzette tegen de cluniacenser bouwstijl (bron 22). Voeg toe aan je dossier.
40. Bestudeer bron 23 en probeer duidelijk te maken wat de relatie zou kunnen zijn tussen deze vredesbepalingen en de latere kruistochten.

Antwoorden op de studievragen bij Middeleeuwen-1

N.B. Het is uiteraard niet de bedoeling dat je bij het maken van de studievragen direct kijkt naar de hier gegeven antwoorden. Maak de vragen eerst zelf en vergelijk daarna pas jouw antwoord met deze antwoorden, zodat je zelf je studievoortgang kunt toetsen. De hier gegeven antwoorden zijn summier en zeker niet uitputtend; de geschiedenis is immers een niet-exacte wetenschap. Eigen inbreng en creativiteit zijn eigenschappen die een historicus kenmerken.

Les 1

1. De klassieke oudheid, de christelijke beschaving en de Germaanse cultuur.
2. In de vroege middeleeuwen (ca. 400-1000) vermengen de drie pijlers die in vraag 1 zijn genoemd zich geleidelijk tot een nieuwe cultuur. De hoge middeleeuwen (ca. 1000-1200) zijn een tijd van dynamiek en schaalvergroting. Er ontstaan contacten met gebieden buiten Europa als gevolg van de kruistochten. In de late middeleeuwen (ca. 1200-1500) zien we een uitbouw van de christelijke samenleving, maar er is ook kritiek en een zoeken naar nieuwe levensvormen.
3. De boeren werden in de grensstreken toegelaten om land te ontginnen en soldaten verdedigden de grenzen. Er waren onderlinge handelscontacten en sommige Germanen namen het (ariaanse) christendom over.
4. In 410 kwamen de Visigoten naar Rome onder leiding van Alarik en in 455 waren het de Vandalen onder aanvoering van Geiserik of Genserik.
5. In 476 toen generaal Odoakar de macht overnam van de laatste keizer in het Westen: Romulus Augustulus.
6. Ravenna was tijdens de regering van de Byzantijnse keizer Justinianus (518-565) de zetel van de gouverneur (exarch) voor Italië.
7. Tegen de Angelen en de Saksen.
8. Ambrosius, Hiëronymus, Augustinus, paus Gregorius de Grote.
9. Geschiedenis is heilsgeschiedenis, d.w.z. het handelen van God met de mensen door de eeuwen heen. De aardse geschiedenis is een pelgrimstocht op weg naar het eeuwigdurende Koninkrijk Gods.

10. Hij werkte als bisschop van Rome nauw samen met de Oost-Romeinse keizer om het bestuur in Rome en omstreken te organiseren. Hij schreef een levensbeschrijving (vita) van Benedictus van Nursia (zie bron 7).

11. Het cenobotisme en de kluizenaars of anachoreten. Kluizenaars leefden veelal alleen, ver weg van de samenleving, maar bij het cenobotisme leven monniken juist samen in één ruimte (claustrum), volgens een Regel en onder een abt of prior.

12. De kloosters in Ierland speelden een toonaangevende rol in de kerkelijke organisatie van het land. Zij hadden een sterke missiedrang (peregrinatio), berekenden de paasdatum anders en legden een sterke nadruk op ascese.

13. De gelofte van kuisheid, armoede en gehoorzaamheid: ora et labora (bidt en werkt).

14. Het arianisme wordt krachtig bestreden, de toenadering tussen Franken en Gallo-Romeinen verloopt soepeler, kerken en kloosters krijgen land en eigen rechten (immunitet) en de Frankische vorsten stimuleren voortaan de kerstening van nieuw veroverd gebied (denk bijvoorbeeld aan Willibrord).

15. Na het overlijden van een koning werd diens rijk verdeeld onder zijn zonen. Merovingen verwijst naar de gemeenschappelijk voorvader Merovech (zoals de 'Batavieren' hun naam ontleenden aan Batavus).

16. Omdat Karel Martel toen de opmars van de Arabieren in Europa tot staan bracht.

17. Formeel was hij de hofmeier (major domus), in dienst van het koninklijk huis, maar in feite was hij de sterkste man in het land.

18. De macht van de Germaanse koning was gebaseerd op zijn capaciteiten als militair leider (dux) en de trouw (fides) van zijn medestrijders (comitatus).

19.

- Arianisme: ketterse leer, genoemd naar priester Arius (vierde eeuw). De arianen benadrukten de goddelijkheid in Christus. God en Zoon waren volgens hen wezensgelijkend, en niet wezensgelijk (zoals de officiële leer ging luiden).

- Exarch: gouverneur van de Byzantijnse keizer.

- Vulgaat: de Latijnse Bijbelvertaling van Hiëronymus die in de middeleeuwen gezaghebbend was (voor het volk: vulgus).

- Pontifikaat: de regering van een bisschop of paus.

- Ascese: versterving; het ideaal van de monniken zich af te zonderen van de wereld en het stoffelijke te haten.
- Ora et labora: lijfspreuk van de benedictijnen: bidt en werkt!
- Ethnogenese: een steeds doorgaand proces van stamvorming.
- Diptiek: tweeluik, schilderij of reliëf met twee panelen.
- Immunitet: land van de kerk waar anderen geen macht hadden.
- Hofmeier of major domus: hoofd van de Koninklijke hofhouding bij de Franken.
- Heptarchie: het geheel van zeven koninkrijkes in Engeland in de zevende eeuw.

Les 2

20. Een graaf inde de belastingen, voerde een leger aan en sprak recht in zijn graafschap.
21. De bisschoppen vervulden op lokaal niveau ook bestuurstaken en zorgden, dankzij hun geletterdheid, voor de opbouw van een schriftelijke bestuursadministratie.
22. Bij een vonnis werd rekening gehouden met de afkomst van een persoon.
23. Aan het godsoordeel. Men liet God tijdens een ‘beproeving’ beslissen wie schuldig was.
24. Onder de heer (dominus) werkten slaven, ‘coloni’ en min of meer vrije boeren.
25. Sommige geestelijken probeerden het lot van (met name de christelijke) slaven te verbeteren. Anderen pasten zich aan de bestaande situatie aan.
26. Het landbouwgebied werd verdeeld in drie stukken, die ieder afwisselend een jaar werden ingezaaid met wintergraan, een jaar met zomergraan en een jaar braak lagen.
27. Hij stelde dat de handel (en de steden) in Noord-Europa sterk achteruit waren gegaan als gevolg van de islamitische expansie. Thans is aangetoond dat de handelsactiviteiten in Noord-Europa ook na 750 doorgingen.
28. Dit was het effect van de missie vanuit Rome. Bovendien kozen de Germaanse vorsten veelal voor het christendom omdat dat toegang gaf tot de Romeinse beschaving.
29. Willibrord en Bonifatius werkten onder het gezag van Rome. Columbanus werkte als zwerfmonnik.
30. Als bisschop van de Germanen ten oosten van de Rijn wilde hij de Friezen tot het ware geloof brengen.
31. Door middel van schenkingen, tienden en belastingen.
32. Bij de prediking werden vooral voorbeelden gebruikt uit het (nogal oorlogszuchtige) Oude Testament. Heidense feesten, rituelen en plaatsen werden

verchristelijkt (denk aan beeldenverering, de viering van Kerstmis en het bouwen van kerken op oude cultusplaatsen).

33. De zeven sacramenten zijn de biecht, de doop, het vormsel, het huwelijk, het laatste oliesel, de eucharistie en het priesterschap. Zij verbonden de gelovige met de genademiddelen van de kerk en zij gaven de priesters een zekere morele controle over hun parochianen.

34. Boeteboeken kunnen iets zeggen over de invloed of het gezag van de geestelijkheid jegens het volk en geven een beeld van de heersende geloofsvoorstellingen.

35. Men zou na het Laatste Oordeel naar de Hemel of de Hel gaan, of (vanaf de achtste eeuw) eerst naar het Vagevuur om gelouterd te worden van zonden.

36. Voornamelijk doordat klassieke handschriften in de kloosters werden gekopieerd en bewaard. Boethius en Cassiodorus.

37. Omdat zij een ander doel hadden: zij wilden hun lezers een spiegel voorhouden (didactisch-moralistisch). Bovendien beschreven zij gebeurtenissen die soms honderden jaren eerder hadden plaatsgevonden.

38.

- Foederati: (lett. bondgenoten) stammen die in het Romeinse rijk hun organisatiestructuur behielden, maar de keizer als hoogste gezagsdrager erkenden en verplicht waren tot krijgsdienst.
- Comitatus: (Duits: Gefolgschaft) de groep volgelingen van een Germaanse legeraanvoerder.
- Codificatie: verzameling opgetekende rechtsregels.
- Weergeld: in de Germaanse rechtspraak een boete ter compensatie van het misdrijf die aan het slachtoffer of aan diens familie betaald moest worden.
- Emporium: handelsnederzetting aan een water in de vroege middeleeuwen.
- Eigenkerken: kerken waarvan de priesters door een leek benoemd werden.
- Tienden: belasting die leken aan een kerk moesten betalen. Meestal een tiende van de oogstopbrengst.
- Canonisatie: officiële heiligverklaring.
- Relieken: lichamelijke en materiële overblijfselen van heiligen die werden vereerd.
- Scriptorium: schrijfatelier in een klooster.
- Codex: een middeleeuwse verzameling teksten, samengebonden tot een boek.

Les 3

39. Omdat hij (net als zijn voorgangers, de Merovingers) wilde regeren 'bij de gratie Gods'. Hij wilde de sacraliteit van het koningschap in stand houden.

40. De paus kreeg militaire steun van Pepijn tegen de Longobarden en werd vanaf dat moment ook wereldlijk heerser over een territorium (het 'Patrimonium Petri', later: Vaticaanstad).

41. De bouw van de paltskapel te Aken in Romeinse stijl en zijn keizerskroning in Rome in 800.

42. Einhard (+840).

43. Hieruit zijn na verloop van tijd Frankrijk en Duitsland voortgekomen.

44. Een contract dat vrijwillig is aangegaan tussen twee vrije mannen, waarbij zij beloven elkaar met raad en daad terzijde te staan.

45. Krijgsdienst, bestuurstaken en escortediensden.

46. Eigen omschrijving.

47. De leenheer moest de vazal militair beschermen, in zijn onderhoud voorzien en hem juridisch bijstaan.

48. Omdat hij op die manier een groter 'feodum' of meer macht kon verwerven.

49. Na de dood van de vazal of de heer en door het plegen van trouwbreuk (felonie).

50.

- Mark: grens/grensgewest.

- Palts: residentie van de (Karolingische) vorst.

- Heervaat: de verplichting die elke vrije en weerbare man bij de Germanen had om te dienen in het leger van de heer.

- Missi dominici: zendgraven aan het Karolingische hof.

- Comes/comites: graaf/graven.

- Dux/duces: hertog/hertogen.

- Translatio imperii: de theorie over de overdracht van het keizerschap (van de Romeinen aan de Byzantijnen, aan de Karolingen, aan de Saksen).

- Capitulare: opgetekende verordeningen uit de Karolingische tijd.

- Feodum/beneficium: leen of gunst die de vazal ontvangt in ruil voor zijn diensten aan de heer.
- Antrustiones: de ‘getrouwen’ of vazallen van de Karolingische vorst die meestal geen leen kregen.
- Meent: gemeenschappelijke grond binnen het hofstelsel.

Les 4

51. Eigen beschrijving.

52. Horigen genoten rechtsbescherming en ze mochten niet van de hoeve worden gezet. Ze hadden ook veel plichten: de afdracht van een deel van de oogstopbrengrst, herendiensten en de verplichting om te werken op het vronland. Ze moesten bovendien betalen voor gebruik van de molen of de dekhengst van de heer.

53. De heer had de plicht zijn horigen militaire en juridische bescherming te geven. Hij had het recht de horige boeren te exploiteren.

54. Horigen hadden een rechtspositie en zorgden zelf voor hun onderhoud. Dat kon economisch voordelig zijn.

55. De pausen waren politiek ondergeschikt aan de keizers.

56. De Regel van Benedictus moest gelden voor alle monniken in het rijk.

57. Zo konden de Karolingische vorsten greep houden op het grondbezit en konden ze een beroep doen op de vrije inwoners om krijgsvdienst te verrichten. Veel gebied was namelijk voorheen in kerkelijke of monastieke handen gekomen. Het bezwaar was dat er een vermenging van geestelijke en wereldlijke belangen optrad.

58. In ruil voor schenkingen moesten monniken bidden voor het zielenheil van de weldoeners.

59. Het verzamelen en bewaren van liturgische en wetenschappelijke teksten, kortom het in stand houden van de literaire traditie. In het moderne onderwijs gaat het ook om een kritische doordenking van de traditie en om het zoeken naar nieuwe kennis.

60. Van de Karolingische minuskel letter.

61.

- Corvées: herendiensten die horigen moeten verrichten.

- Gerechtsheerlijkheid: het totaalpakket aan rechten dat een heer over de van hem afhankelijke lieden uitoefende.

- Lekenabt: abt van een klooster die geen monnik of geestelijke is.

- Kanunnik: geestelijke verbonden aan een kerk die tot taak heeft de diensten te verzorgen.

- Kapittel: lekenabt en kanunnik samen.
- Oblaten: kinderen die aan een klooster geschonken worden.

Les 5

62. De Vikingen/Noormannen en de Magyaren/Hongaren.

63. De graven of hertogen die succesvol tegen de Noormannen optraden, gingen zichzelf steeds meer als zelfstandige vorsten beschouwen en deden aldus afbreuk aan het centrale gezag.

64. Aan het feit dat Noorman Rollo zich in 911 definitief in Normandië vestigde.

65. Vanaf de regering van koning Alfred de Grote van Wessex en diens opvolgers (tiende eeuw).

66. Otto I de Grote stopte de aanvallen van de Slaven (slag op het Lechfeld bij Augsburg, 955) en legde de basis voor het middeleeuwse keizerschap door zich in 962 door de paus tot Romeins keizer te laten kronen.

67. Dat blijkt ten eerste uit het rijkskerkenstelsel ofwel het Ottoonse stelsel, waarbij geestelijken ook tot wereldlijke bestuurders werden aangesteld. Ten tweede hadden de Ottoonse koningen en keizers een sterke greep op het pausdom, omdat zij de meeste benoemingen regelden.

68. Steden ontstonden bij rivieren, rond burchten en abdijen en soms ook bij eerder in verval geraakte handelsnederzettingen.

69. De kerk wees slavernij in principe af, maar accepteerde de bestaande situatie; zij propageerde de vrijlating van gedoopte slaven.

70. Sicilië werd eerst door de Moslims en later door de Noormannen bezet.

71. In Cluny hadden leken geen invloed. Het klooster viel rechtstreeks onder gezag van de paus en stichtte of hervormde zelf ook andere kloosters (vormden samen een congregatie). Er lag veel nadruk op de liturgie (bidden voor de doden en zingen) en liefdadigheid (ziekenzorg).

72. Dit is te verklaren uit de kritiek op de leefwijze van de eigentijdse geestelijkheid en de behoefte aan een zuiver christelijk leven, los van de maatschappij.

73. De vrije kunsten werden verdeeld in het trivium (vgl. ons woord triviaal) en het quadrivium. Het trivium omvatte grammatica (vormleer en het lezen van een aantal auteurs), rhetorica (de kunst van de welsprekendheid) en dialectica (de

kunst van het redeneren). Arithmetica (rekenkunde), geometria (meetkunde), astronomia (kosmologie) en musica (muziek) vormden het quadrivium.

74. Omdat de Arabische geschriften (via Spanje) meer bekendheid kregen.

75. Biografische werken van vorsten en bisschoppen, heiligenlevens ('vitae') en kloosterannalen.

76. Vanwege zijn geschrift over de spoedige komst van de antichrist.

77. De romaanse bouwstijl wordt gekenmerkt door ronde bogen, zuilengalerijen, dikke muren en weinig ramen die niet al te groot zijn.

78.

- Emporium: handelsnederzetting aan een water waar kooplieden woonden.

- Observantie: het nauwkeurig in acht nemen van de kloosterregels.

- Annalen: (lett. jaarboeken) geschiedwerken waarin de gebeurtenissen van jaar tot jaar beschreven werden.

- Antifoon: (lett. tegenzang) beurtzang bij het zingen van gregoriaanse liederen.

Les 6

79. Voor Hugo Capet regeerden de Karolingers. De Capetingers konden zo lang aan de macht blijven door het koningschap erfelijk te maken (en de rijksdelingen af te schaffen).

80. Lodewijk VI onderwierp het kroondomein en trad op in Vlaanderen. Daarna werd de invloed van de Engelse kroon in Frankrijk teruggedrongen. Filips II verbeterde het regionale bestuur door de aanstelling van koninklijke baljuws die hem trouw bleven.

81. Hij was de neef van de Engelse koning Eduard 'the Confessor'.

82. Willem de Veroveraar vestigde zijn macht in Engeland door eigen (Normandische) mensen op belangrijke posten te zetten en de bestaande koninklijke kanselarij, rechtspraak en belastingen in stand te houden. Het feodale systeem zette hij naar zijn hand, waardoor het niet centrifugaal, maar centripetaal werkte.

83. Koning Hendrik II wilde de kerk meer onder gezag van de wereldlijke overheid stellen, maar de kerk verzette zich daar tegen.

84. Omdat de ministerialen van onvrije afkomst waren had de Duitse koning meer greep op hen. Voor hen golden niet dezelfde rechten als voor de vazallen.

85. Eerst versloegen de steden de keizer bij Legnano (1167), maar in 1183 erkenden zij toch het keizerlijke gezag.

86. De bisschop van utrecht had het wereldlijk gezag over het bisdom Utrecht, Overijssel, Drenthe en de stad Groningen (het 'Oversticht').

87. De naar paus Gregorius VII genoemde hervorming had tot doel de kerk te zuiveren volgens 'apostolisch' model (terug naar de eerste christengemeente), de kerk te ontdoen van lekeninvloed en het pausdom aan het hoofd van de hele christenheid te plaatsen.

88. Omdat volgens het Ottoonse stelsel de Duitse keizer een beslissende rol speelde bij de bisschopsbenoeringen (dus ook bij die van de paus), moest het wel tot een conflict komen.

89. De kerk (de paus) wilde vrij worden van de invloed van leken (de keizer) op het benoemingsbeleid. De keizer wil zijn greep op de clerus niet verliezen, omdat hij dan ook politieke macht kwijtraakt.

90. Er werd een compromis gevonden waarbij de kerk de geestelijke benoemingen doet en de keizer de wereldlijke. In Duitsland werd dit in 1122 vastgelegd in het concordaat van Worms.

91. De Gelasiaanse tweezwaardenleer hield in dat er in theorie een samenwerking is tussen geestelijkheid (bij hen berust het gezag, 'auctoritas') en de vorsten (bij hen berust de macht, 'potestas'). Beide moeten God als opperste heer beschouwen. Bij de Donato Constantini (schenking van Constantijn) ging men ervan uit dat keizer Constantijn op zijn sterfbed de macht over het Romeinse rijk had overgedragen aan de bisschop van Rome, ofwel de paus.

92.

- Domesday Book: (lett. boek voor de afrekening bij het Laatste Oordeel) inventarisatie van het landbezit in Engeland (1086).

- Scutage: schildgeld, bedoeld om de feodale verplichting van krijgsdienst af te kopen.

- Exchequer: de centrale schatkist in Engeland.

- Ministerialen: bestuurders van onvrije afkomst met een aparte juridische status in het

Duitse rijk.

- Simonie: de handel in kerkelijke functies.

- Celibaat: de verplichting voor geestelijken om kuis te leven.

- Excommunicatie: iemand uit de kerk verstoten zodat hij geen deel meer kan hebben aan de sacramenten.

Les 7

93. De karthuizers en de cisterciënzers. Bij de karthuizers heerste strenge ascese en verbleven de monniken in het klooster in individuele cellen. Ook de cisterciënzers waren streng ascetisch, ze stichtten hun kloosters ver weg van de maatschappij en brachten woeste grond in cultuur. De cisterciënzers kenden ook lekenbroeders (conversen). De architectuur is sober.

94. De cisterciënzers aanvaarden in tegen stelling tot de cluniacensers geen oblaten en staan niet rechtstreeks onder gezag van de paus, maar vormen zelfstandige kloosters rondom het moederklooster Cîteaux. De architectuur van de kloosters is sober.

95. De inname van Jeruzalem door de Turken (Seldsjoeken) en de roep om hulp van de Byzantijnse keizer Alexius.

96. Jeruzalem gold als het geografisch centrum van de wereld. Het was de stad uit het Oude Testament (tempel van Salomo), het was de stad uit het Nieuwe Testament (waar Jezus had gepredikt, was gestorven en weer opgestaan) en het was de stad van de toekomst: het hemelse Jeruzalem uit de Openbaringen dat aan het einde der tijden zou neerdalen op aarde (eindtijdscenario van o.a. Adso van Montier-en-Der, zie vraag 76). Kortom, Jeruzalem was het pelgrimsdoel en de heilige stad bij uitstek!

97. Omdat de ridderlegers de stad (tijdelijk) hadden veroverd.

98. Omdat de joden als heidenen werden beschouwd die tegen het einde der tijden (desnoods met geweld) bekeerd moesten worden tot het christendom.

99. Ridders, maar ook gewone simpele gelovigen (Peter de Kluisenaar, Wouter Zonder Have), avontuurzoekers en geloofsfanaten die in Jeruzalem het Koninkrijk Gods op aarde verwachtten.

100. Zij moesten de veroverde plaatsen beschermen en verdere expedities militair en financieel mogelijk maken.

101. Ridders hadden in vergelijking met gewone strijders een hoger ethisch doel (bescherming van kerk, weduwen en wezen) en hadden een meer 'gecultiveerde' gedragscode (hoofse liefde; toernooien; strijden om 'de eer').

102. Deze bepalingen hadden tot doel het ongewapende deel van de bevolking (geestelijken, vrouwen, kinderen, boeren) en hun bezit te vrijwaren van oorlogsgeweld. Op bepaalde dagen van de week mocht niet worden gevochten.

103. Hierdoor kreeg de (adellijke) vrouw voor het eerst zelfstandige aandacht in de literatuur.

104.

- Oblaat: kind dat aan een klooster geschonken is.
- Convers: lekenbroeder.
- Aflaat: kwijtschelding van boetes die tijdens de biecht waren opgelegd.
- Biecht: het aan een priester toegeven dat je gezondigd hebt. Hierop volgt een boete (penitentie) en daarna vergeving (absolutie).

Reader

**Bronnen bij de onderwijseenheid Middeleeuwen-1
(ENGS-MID1)**

Het middeleeuwse christendom: tijd van monniken en ridders (ca. 500 – 1000)

1^e editie, januari 2007

Nico Lettinck
Christelijke Hogeschool Windesheim, Zwolle
School of Education
Lerarenopleiding Voortgezet Onderwijs
Vakgroep Geschiedenis

Inhoudsopgave

Reader ‘Bronnen bij de onderwijseenheid Middeleeuwen-1: *Het middeleeuwse christendom: tijd van monniken en ridders (ca. 500-1000)*’

Inleiding	41
1. Gregorius van Tours over Clovis en de vaas van Soissons	43
2. Gregorius van Tours over de doop van Clovis (496)	45
3. Boethius over geluk	47
4. Augustinus over de komst van het koninkrijk Gods	49
5. Het leven van de heilige Antonius (+356) door bisschop Athanasius van Alexandrië (ca. 295-373)	52
6. De Regel van Benedictus	54
7. Het leven van Benedictus door Gregorius de Grote	61
8. Het verhaal van Sint Brandaan	65
9. De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel	67
10. De slag bij Poitiers (732)	68
11. Het wereldbeeld van de islam volgens de Koran	70
12. De geschiedschrijver Gregorius van Tours aan het werk	78
13. De Tielse kroniek verhaalt de keizerskroning van Karel de Grote (800)	80
14. Einhard doet verslag van de keizerskroning van Karel de Grote (800)	81
15. Galbert van Brugge beschrijft het ritueel bij het aangaan van een feodale band (1127)	83
16. Het dagelijks leven van boer Bodo en zijn gezin op een domein (negende eeuw)	84
17. De Tielse kroniek over de plundering van Dorestad en Utrecht door de Noormannen (negende eeuw)	87
18. De geschiedschrijver Raoul Glaber (elfde eeuw) over de periodisering van de geschiedenis en het jaar 1000	89
19. Kardinaal Humbertus over de lekeninvestituur	90
20. Paus Gregorius VII over de positie van de paus (het ‘Dictatus Papae’) in 1075	91
21. Het stichtingsverhaal (‘Exordium parvum’) van Cîteaux (elfde eeuw)	93
22. Bernardus van Clairvaux levert kritiek op de bestaande (Cluniacenser) bouwstijl	95
23. Bepalingen van de Pax Dei en de Treuga Dei (tiende/elfde eeuw)	96
Bronverwijzingen	98

Inleiding

In deze reader *Bronnen bij de onderwijseenheid Middeleeuwen-1* is een aantal bronnen uit de middeleeuwen bijeengebracht in aanvulling op het handboek van István Bejczy, *Een kennismaking met de middeleeuwse wereld*. De verwijzing naar het handboek is steeds achter de titel gezet (bijv. handboek blz. 56).

Er is voor gekozen om alleen (vertalingen van) bronteksten op te nemen. Waarom? Omdat ik ervan overtuigd ben dat de belevingswereld van onze middeleeuwse voorouders het beste naar voren kan komen door veel oorspronkelijke bronnen uit die tijd zelf te lezen. De teksten zijn ontleend aan uitgegeven werken, waarvan de volledige titelbeschrijving bij de bronverwijzingen achterin is opgenomen. In enkele gevallen heb ik zelf een vertaling gemaakt.

Tijdens de colleges en de contactdagen zullen de teksten worden behandeld aan de hand van de B-vragen (de verwerkingsopdrachten). Hiervan leg je een schriftelijk dossier aan. De aard van de opdrachten kan per brontekst verschillen, maar het is aan te raden bij alle teksten telkens enkele vaste vragen te stellen:

- A. Wie heeft de tekst geschreven?
- B. In welke tijd is de tekst geschreven?
- C. Aan wie is de tekst gericht (het publiek)?
- D. Wat is de inhoud van de tekst?
- E. Wat is de bedoeling van de tekst?
- F. Wat is de betrouwbaarheid van de tekst (voor zover van toepassing)?

In de inleiding bij de tekst en in het handboek kun je al de nodige gegevens vinden om deze vragen te beantwoorden, maar soms zul je ook andere boeken en naslagwerken moeten raadplegen. Maak er een gewoonte van bij iedere bron deze vragen te stellen. Nadat je deze methode hebt geoefend, nodig ik je uit ook zelf op zoek te gaan naar bronnen, waarin hetzelfde of juist het tegenovergestelde wordt beweerd. Hou mij hiervan op de hoogte, zodat deze bronnen wellicht in een volgende druk meegenomen kunnen worden. Aldus ontstaat een bronnenverzameling die voor alle niveaus van het onderwijs bruikbaar is.

Ik spreek met Boethius (bron 3) de wens uit dat het lezen van deze bronnen bijdraagt aan kennis van de middeleeuwse leefwereld en ... van jezelf: 'Want wezenlijk voor de mens is dit: zo hoog als hij zich boven alles verheft zolang, en alleen zolang, als hij zichzelf kent, zo diep zinkt hij, ja tot onder het niveau van dieren, zodra hij zichzelf niet langer meer kent. Want zichzelf niet

kennen, komt bij andere levende wezens voort uit hun aard, bij de mens komt het neer op ontarding.’

Nico Lettinck

Bron 1

Gregorius van Tours over Clovis en de vaas van Soissons (handboek blz. 15, 23, 45)

Over de wijze waarop de Merovingische legeraanvoerder/koning Clovis bij zijn veroveringen te werk ging, vertelt de Frankische geschiedschrijver Gregorius van Tours (ca. 538-594) in zijn 'Historiën' talrijke verhalen. Het volgende voorval deed zich voor enkele jaren vóórdat Clovis voor het christelijk geloof koos (496).

In die tijd werden vele kerken door het leger van Clovis geplunderd, omdat hij toen nog steeds in de ban was van heidense dwalingen. Zo hadden de troepen uit een kerk, naast andere kostbare voorwerpen die in de kerkdienst werden gebruikt, een opvallend grote en mooie kruik meegenomen. De bisschop van die kerk zond een boodschapper naar de koning en liet vragen of, als zijn kerk de andere heilige voorwerpen niet kon terugkrijgen, dan tenminste de kruik weer op zijn plaats kwam. Toen de koning dit hoorde, zei hij tot de boodschapper: 'Volg ons naar Soissons, want daar zal alles wat buitgemaakt is worden verdeeld. En als ik door het lot in het bezit kom van de kruik, zal ik onmiddellijk aan het verzoek van de bisschop voldoen.' Daarop ging hij naar Soissons, waar alle buit werd uitgestal. En de koning zei: 'Ik vraag jullie, zeer dappere krijgers, sta mij deze extra gunst toe, dat ik naast mijn deel ook nog deze kruik krijg.' Hij wees daarbij op de bewuste kruik.

Op deze woorden van de koning zeiden de aanwezigen die over een bezonnen oordeel beschikten: 'Alles wat hier voor ons ligt, roemrijke koning, behoort aan u, en ook wij zelf zijn aan uw gezag onderworpen. Doe nu wat u denkt dat goed is; niemand kan uw macht weerstaan.' Zij hadden dit nog niet gezegd, of een van hen, een lichtzinnig, jaloers en onbedachtzaam persoon, hief zijn strijdbijl en sloeg op de kruik in, terwijl hij uitriep: 'U zult niets meer krijgen dan wat het lot u zal toebedelen.' Allen waren met stomheid geslagen door deze woorden, maar de koning behield zijn kalmte en geduld en liet niets van zijn ontstemming blijken. Hij nam de kruik en gaf die aan de boodschapper van de kerk. Maar diep in zijn hart bleef de hem aangedane pijn.

Een jaar later liet hij op het paradeveld al zijn soldaten in volle bewapening samenkomen om hun wapens op hun staat van onderhoud te inspecteren. Terwijl hij hen allen stuk voor stuk aan een inspectie onderwierp, kwam hij ook bij degene die de kruik kapotgeslagen had, en hij zei tot hem: 'Van niemand zijn de wapens zo onverzorgd als van jou; jouw lans verkeert in erbarmelijke staat, evenals je zwaard en je strijdbijl.' En hij pakte de bijl van de soldaat en gooide die op de grond. Toen de soldaat zich voorover bukte om hem op te rapen, hief de koning zijn eigen strijdbijl en sloeg die in het hoofd van de soldaat. 'Zo,' zei hij, 'heb jij in Soissons met die kruik gedaan.' Toen de soldaat was gestorven,

liet de koning de anderen afmarcheren. Een geweldige angst om wat hij had gedaan maakte zich van allen meester. Clovis voerde vele oorlogen en behaalde vele overwinningen. Zo verklaarde hij in het tiende jaar van zijn regering de Thuringers de oorlog en onderwierp hij hen aan zijn gezag.

Bron 2

Gregorius van Tours over de doop van Clovis (496) (handboek blz. 15, 23, 45)

Volgens de traditie heeft Clovis' vrouw Clotilde voortdurend geprobeerd haar man over te halen toe te treden tot de christelijke kerk. Pas nadat hij een oorlog tegen de Alemannen op wonderbaarlijke wijze had gewonnen, volgde hij het advies van zijn vrouw op. Gregorius van Tours geeft een kleurrijk verslag van deze historische gebeurtenis.

De koningin bleef Clovis maar smeken om de ware God te erkennen en zijn afgoden af te zweren. Hij kon echter op geen enkele wijze tot het geloof worden gebracht, tot de dag waarop de oorlog tegen de Alemannen uitbrak. Op die dag werd hij door de precaire situatie gedwongen te erkennen wat hij daarvoor uit vrije wil geweigerd had te doen.

Toen beide legers met elkaar slaags raakten, liep het uit op een grote slachting en zag het ernaar uit dat het leger van Clovis in de pan gehakt zou worden. Toen hij dit zag, richtte hij zijn blik naar de hemel. Zijn hart werd geroerd en zijn ogen vulden zich met tranen toen hij sprak: 'Jezus Christus, Clotilde beweert dat u de zoon bent van de levende God, en er wordt verteld dat u degenen helpt die in nood verkeren en de overwinning schenkt aan hen die op u vertrouwen.

Deemoedig vraag ik om uw roemvolle bijstand. Wanneer u mij de overwinning op deze vijanden vergunt en wanneer ik die wonderkracht zal ervaren, die het volk dat zich aan uw naam heeft gewijd, zegt van u te hebben ondervonden, zal ik in u geloven en zal ik mij in uw naam laten dopen. Ik heb inderdaad mijn goden aangeroepen, maar, zoals ik nu maar al te duidelijk zie, zij doen niets om mij te helpen. Ik kan daarom niet geloven dat zij over enige macht beschikken, omdat zij degenen die hen gehoorzaam zijn niet bijstaan. Nu roep ik u aan. Ik wil in u geloven, als ik maar uit de handen van mijn tegenstanders gered word.' Bijna op hetzelfde moment dat hij dit zei, draaiden de Alemannen zich om en sloegen op de vlucht.

Toen zij hun koning gedood zagen, onderwierpen zij zich aan Clovis, en zeiden: 'Wij smeken u, maak een einde aan het bloedbad onder ons volk, van nu af gehoorzamen wij u.' Clovis beëindigde daarop de oorlog, sprak zijn mensen toe en keerde, nadat de vrede hersteld was, naar huis terug. Aan de koningin vertelde hij hoe hij door het aanroepen van de naam van Christus de overwinning had behaald. Dit speelde zich af in het vijftiende jaar van zijn regering.

De koningin ontbood daarop in het geheim de heilige Remigius, de bisschop van Reims, en vroeg hem om de koning in het woord van de redding te onderrichten. De bisschop had met Clovis een onderhoud onder vier ogen en bracht hem bij dat hij moest geloven in de ware God, de Schepper van hemel en aarde, en dat hij de afgoden, die noch hemzelf noch anderen van nut konden zijn, moest

opgeven. De koning zei daarop: ‘Uit vrije wil heb ik naar u, zeer heilige vader, geluisterd. Er blijft echter nog een obstakel. Het volk, dat onder mijn gezag staat, zal zijn goden niet willen opgeven. Ik zal echter naar hen toegaan en hun uw woord overbrengen.’ Hij riep hen ter vergadering bijeen, maar God in zijn almacht was hem al voor geweest. Want nog voordat hij een woord had kunnen zeggen, riep het volk eensgezind: ‘De sterfelijke goden geven wij op, vrome koning, en wij zijn bereid de onsterfelijke God over wie Remigius preekt te volgen.’

Toen dit de bisschop werd meegedeeld, vulde zijn hart zich met vreugde, en hij liet het doopbad klaarmaken. Openbare pleinen werden met veelkleurige draperieën behangen, witte voorhangen sierden de kerken en de doopkapel werd voor de plechtige ceremonie in gereedheid gebracht. Welriekende balsems vulden de ruimte, geurige kaarsen gaven een glinsterend licht, en de heilige plaats van de doopkapel was bezwangerd van een goddelijke lucht. De genade die God in de harten van alle aanwezigen uitstortte, was zo groot, dat zij zich in het geurend paradijs waanden. De koning vroeg om als eerste door de bisschop gedoopt te mogen worden. Als een nieuwe Constantijn schreed hij naar het doopbad, bereid om de uitslag van een oude ziekte weg te wassen en zich in fris water te reinigen van de smetten die hij zo lang met zich meedragen had. Toen hij naar voren kwam om gedoopt te worden, sprak de heilige van God in de volgende treffende woorden tot hem: ‘Buig deemoedig uw hoofd, Sicamber [de Merovingen meenden dat zij van de Sicambren – geduchte tegenstanders van de Romeinen – afstamden], aanbid wat u verbrand hebt en verbrand wat u aanbeden hebt.’ De heilige Remigius was een man van hoge intelligentie. Hij had zich met name bekwaamd in de studie van de retorica. Maar bovenal genoot hij een reputatie om zijn heiligheid, en zijn wonderen deden niet onder voor die van de heilige Silvester. Ook nu nog bestaat er een boek over zijn leven, waarin wordt verteld dat hij een dode tot leven heeft gewekt.

Nadat de koning zijn geloof in de Almachtige God, Drie in Een, had uitgesproken, werd hij gedoopt in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. Vervolgens werd hij gezalfd met de heilige olie onder het teken van het kruis van Christus. Van zijn soldaten werden er meer dan drieduizend tegelijk met hem gedoopt. Ook zijn zuster Albofled ontving het doopsel, maar kort daarop ging zij uit dit leven weg naar de Heer. Omdat de koning hierover zeer bedroefd was, zond de heilige Remigius een brief om hem te troosten. De brief begon als volgt: ‘Ook ik ben zeer bedroefd en ik deel uw verdriet om het verlies van uw zuster Albofled zaliger nagedachtenis. Maar wij kunnen troost vinden in het feit dat zij deze wereld heeft verlaten in een zodanige toestand dat wij naar haar moeten opzien en niet om haar moeten rouwen.’

Een andere zuster van de koning – zij heette Lantechilde – bekeerde zich eveneens. Zij was afgegleden naar de ketterij van de arianen, maar beleed nu dat de Zoon en de Heilige Geest gelijk zijn aan de vader. Daarna werd zij gezalfd met de heilige olie.

Bron 3

Boethius over geluk (handboek blz. 21, 45, 70, 149)

De Romeinse geleerde Boethius (ca. 480-524) was consul in dienst van koning Theodorik de Goot (445-526); hij geldt, samen met Cassiodorus, als de belangrijkste tussenpersoon in de overdracht van de klassieke literatuur en filosofie aan de middeleeuwen. Hij was christen. Op beschuldiging van hoogverraad werd hij in 523 gevangengezet en drie jaren later bij Pavia terechtgesteld. Tijdens zijn gevangenschap schreef hij het invloedrijke traktaat 'Over de vertroosting van de filosofie' ('De consolatione philosophiae'). Het boek is geschreven in de vorm van een dialoog tussen de schrijver en 'Vrouw Filosofie'. In dit fragment zet Boethius uiteen wat geluk is.

Door hoeveel bitterheid wordt de zoetheid van het menselijk geluk vergald! Hoe aangenaam het je ook voorkomt zolang je ervan kunt genieten, toch kan niets het tegenhouden als het je wil verlaten. Blijkbaar steekt er ellende in elk geluk dat op vergankelijke dingen berust: met gelatenheid aanvaard, laat het je nooit in de steek, bang gekoesterd, maakt het je nooit helemaal gelukkig. Waarom dus, stervelingen, het geluk buiten gezocht terwijl het zich binnen in je bevindt? Maar door misvattingen en onwetendheid worden jullie in verwarring gebracht.

Voor jou zal ik nu kort uiteenzetten wat de spil is waarom het hoogste geluk draait. Is er in jouw ogen iets kostbaarder dan jijzelf? Nee, niets, zul je zeggen. Dus als je over jezelf beschikt, bezit je iets wat je zelf nooit wilt verliezen en wat de fortuin je nooit kan ontnemen. Om nu in te zien dat het geluk niet bestaat in datgene waarvoor we van de fortuin afhankelijk zijn, moet je je het volgende realiseren. Als voor een met rede begiftigd wezen geluk het hoogste goed is, en als geluk wezenlijk iets is wat je op geen enkele manier kan worden ontnomen – er gaat immers niets boven wat onvervreemdbaar is – dan is het duidelijk dat de fortuin, gezien haar onstandvastigheid, niet de pretentie kan hebben ons het geluk te doen genieten. Vervolgens: wie zich door dat soort geluk laat leiden, zal ofwel weten dat het onbestendig is, ofwel hij zal het niet weten. Als hij het niet weet, hoe kan er dan, bij zo'n geestelijke verblinding, van geluk sprake zijn? Als hij het wel weet, dan moet hij wel bang zijn dat hij het kwijtraakt, omdat hij er niet aan twijfelt dat men het kán kwijtraken, en die angst verlaat hem dan nooit en laat dus niet toe dat hij gelukkig is. Of denkt hij misschien dat het niet geeft als hij het verliest? Maar iets waarvan je het verlies zo gelaten onder ogen ziet, is wel een erg mager Hoogste Goed!

Trouwens, jij was toch degene, dat weet ik zeker, die het op veel manieren bewezen acht en daarom onwrikbaar gelooft dat de menselijke geest in geen geval sterfelijk is? Welnu, het spreekt vanzelf dat aan het toevalsgeluk door de fysieke dood een einde komt; maar dan lijdt het ook geen twijfel dat, als het toeval een mens al gelukkig kan maken, hij in elk geval bij de dood in een

toestand van permanent ongeluk overgaat. Anderzijds weten we van veel mensen dat zij, om het geluk te kunnen genieten, niet alleen de dood maar zelfs de ergste pijnen en kwellingen hebben getrotseerd. Hoe zal een mens dan gelukkig worden gemaakt door de aanwezigheid van iets wat rustig beëindigd mag worden, zonder dat dat hem ongelukkig maakt?

[...] Want wezenlijk voor de mens is dit: zo hoog als hij zich boven alles verheft zolang, en alleen zolang, als hij zichzelf kent, zo diep zinkt hij, ja tot onder het niveau van dieren, zodra hij zichzelf niet langer meer kent. Want zichzelf niet kennen, komt bij andere levende wezens voort uit hun aard, bij de mens komt het neer op ontaarding.

Hoezeer wordt bij jullie toch alles beheerst door de misvatting dat men met vreemde veren kan pronken! Maar dat kan onmogelijk. Want als iets zijn glans ontleent aan wat eraan is toegevoegd, dan maakt dat toegevoegde de beschouwer geestdriftig, maar het ding zelf, hoezeer ook door dat andere aan het gezicht onttrokken, wordt er niet minder lelijk op.

Ik vind trouwens dat niets wat iemand bezit een goed kan zijn als het hem schaadt. Heb ik daarin ongelijk? Je vindt van niet, zeg je? Maar juist wie rijkdom bezit, heeft daarvan de schadelijke werking ondergaan, terwijl het ook de verdorvenste mensen zijn die belust zijn op andermans goed en die menen als enigen in aanmerking te komen voor het bezit van alle goed en juwelen ter wereld.

Jouw situatie kan ik dus het best karakteriseren door de dichter te parafaseren: nu ben je angstig en beducht voor stangen en zwaarden, maar als je bezitloos aan je levensreis was begonnen, dan zou het je vergaan als de reiziger die met vrolijk gezang de rover begroette. O, wat een zegen zijn aardse goederen toch: zodra je ze hebt verworven, is het met je onbezorgdheid gedaan.

Bron 4

Augustinus over de komst van het koninkrijk Gods (handboek blz. 17-18, 45, 100, 103, 120, 122, 137)

Aurelius Augustinus (354-430) was bisschop van Hippo (Noord-Afrika): hij geldt als de schepper van de ideologie van de katholieke leer in de middeleeuwen. In zijn 'Over de stad Gods' ('De civitate Dei') zet hij uiteen hoe een christen in deze wereld moet leven in afwachting van de komst van het koninkrijk Gods.

Zoals we in het vorige boek beloofd hebben, zal dit boek, het laatste van ons hele werk, een uiteenzetting bevatten over de eeuwige gelukzaligheid van de stad van God. Als die gelukzaligheid eeuwig wordt genoemd, wijst dat niet op een tijdsduur die zich wel over vele eeuwen uitstrekt, maar eens toch moet eindigen; haar eeuwigheid is die waarover in het evangelie geschreven staat: 'Zijn rijk zal geen einde hebben' [Lucas 1:33]. Zij zal ook niet alleen maar een schijn van eeuwigheid te zien geven doordat er sommige mensen sterven en heengaan, andere geboren worden en hun plaatsen innemen, op een manier van een met blijvend loof beklede boom, waaraan men voortdurend dezelfde groene kleur ziet, doordat er bij het verwelken en afvallen van zijn bladeren meteen weer andere uitkomen en zijn lommerrijke aanblik bestendigen. Neen, in die stad zullen alle burgers onsterfelijk zijn, omdat daar ook de mensen zullen verkrijgen wat de heilige engelen nooit verloren hebben. En dat zal het werk zijn van God, haar almachtige Schepper, die het namelijk beloofd heeft en die geen onwaarheid kan spreken; om de mensen ook hierin te doen geloven, heeft Hij al vele van zijn werken voor hen verricht, niet-beloofde zowel als beloofde. Hij is het immers, die in het begin de wereld heeft geschapen, vol van allemaal goede wezens, zichtbare en bovenzinnelijke. En in die wereld heeft Hij aan niets voortreffelijkers het aanzijn gegeven dan aan de geestelijke wezens, die Hij met verstand heeft begiftigd en bekwaam heeft gemaakt om Hem te aanschouwen en Hem op te nemen.

Hij heeft hen samengebracht in één gemeenschap, die wij de heilige, de hemelse stad noemen; datgene waardoor ze in die stad bestendigd worden en gelukzalig worden en gelukzalig zijn, is God zelf, die er om zo te zeggen hun gemeenschappelijk leven en hun gemeenschappelijke leeftocht is. Aan die met verstand begaafde natuur heeft Hij ook vrije wilskeuze gegeven, van zodanige aard dat ze, wanneer ze dat zou willen, God zou kunnen verlaten, Hem die haar gelukzaligheid is, waarop dan wel aanstonds rampzaligheid zou volgen.

En ofschoon Hij tevoren wist dat bepaalde engelen ten gevolge van de zelfverheffing, waardoor zij hun gelukzalig leven alleen maar aan zichzelf te danken wilden hebben, dat hoge goed zouden gaan prijsgeven, heeft Hij hun het vermogen daartoe niet onthouden, omdat Hij het machtiger en voortreffelijker achtte zelfs nog naar aanleiding van het kwade goed te doen dan het kwade niet

toe te laten. Dat kwade zou er overigens volstrekt niet zijn, als een veranderlijke natuur, alhoewel geschapen – en goed geschapen – door de hoogste God, de onveranderlijke, goede Schepper van louter goede dingen, het zichzelf niet had berokkend door te zondigen. Haar eigen zonde is ook de getuige die haar bewijst dat zij als een goede natuur is geschapen. Was ook zij immers niet een groot goed – alhoewel in goedheid niet haar Schepper evenarend – dan zou stellig het verlaten van God, die haar licht is, geen kwaad voor haar kunnen zijn. Het is daarmee als met de blindheid, die een gebrek is van het oog, hetgeen op zich al duidelijk maakt dat het oog geschapen is om te zien. Het oog, het lichaamsdeel dat het licht kan opnemen – want alleen daarom kan het verliezen van het licht zijn gebrek worden – blijkt aldus, juist door zijn gebrek, voortreffelijker dan de andere lichaamsdelen. Evenzo laat de natuur die God heeft genoten juist ook door haar gebrek de voortreffelijkheid zien waarin zij is geschapen, want als zij ongelukkig is, dan is dat omdat zij God niet meer geniet. God heeft aan de zelfgewilde val van de engelen als volstrekt rechtvaardige straf een altijddurend ongeluk verbonden; aan de andere engelen die in Hem, hun hoogste goed, zijn gebleven, heeft Hij als loon voor dat blijven de zekerheid gegeven dat zij er zonder einde zouden blijven.

Hij heeft ook de mens rechtopstaand [in tegenstelling tot dieren] geschapen, met dezelfde vrije wil, een levend wezen dat wel aards was, maar toch de hemel waardig, als hij zijn Schepper zou blijven aanhangen; zou hij Hem echter verlaten, dan zou daar eveneens het ongeluk op volgen dat bij een dergelijke natuur paste. Hij heeft ook hem het vermogen om vrij te willen niet onthouden, hoewel Hij tevoren wist dat hij de wet van God zou verlaten om te zondigen; Hij zag namelijk tevens vooruit wat Hijzelf naar aanleiding van 's mensen kwaad aan goed zou doen. Hij die uit het naar recht en verdienste veroordeelde sterfelijke geslacht door zijn genade een zo talrijk volk verzamelt, dat Hij daarmee het gevallen deel van de engelen kan vervangen en het verlies kan herstellen, zodat die geliefde hemelse stad geen tekort heeft aan geëigende burgers, ja zich misschien over een nog groter burgertal zal mogen verblijden.

Door de slechten worden zeker veel dingen gedaan die tegen Gods wil indruisen. Zijn wijsheid en zijn macht zijn echter zo groot, dat alles wat met zijn wil in strijd lijkt toch afgaat op die uitkomsten, op die doeleinden, die Hij reeds tevoren als goed en rechtvaardig heeft gekend. Wanneer dus gezegd wordt dat God van wil verandert, zodat Hij bijvoorbeeld vertoornd wordt op hen tegenover wie Hij vriendelijk gezind was, dan veranderen eerder die mensen dan Hij; in zekere zin vinden zij Hem dan als een andere in datgene wat zij ondergaan. Het is de manier waarop ook de zon verandert wanneer de ogen aangetast zijn; van zacht wordt ze dan in zekere zin hard en van aangenaam hinderlijk, terwijl ze toch in zichzelf onveranderd blijft wat ze was.

Men spreekt ook over de wil van God, als men de wil bedoelt die Hij bewerkt in de harten van wie aan zijn geboden gehoorzamen. De apostel zegt daarover:

‘Want het is God die in u ook het willen bewerkt.’ [Philemon 2:13] Zo verstaat men onder Gods gerechtigheid niet alleen de gerechtigheid waardoor Hij zelf rechtvaardig is, maar ook die welke Hij teweegbrengt in de mens die Hij rechtvaardigt. [Philemon 3:9-10] Op dezelfde manier wordt ook als zijn wet aangeduid wat eerder de wet van de mensen is, al is ze wel door Hem gegeven. In ieder geval waren het mensen tot wie Jezus zei: ‘In uw wet staat geschreven’ [Johannes 8:17], terwijl we op een andere plaats weer lezen: ‘De wet van zijn God is in zijn hart.’ [Psalm 36:31] In de betekenis van die door God in de mensen teweeggebrachte wil wordt daarom ook wel van Hem gezegd dat Hij iets wil; Hij wil dat dan echter niet zelf, maar Hij maakt dat de zijnen het willen. Op dezelfde manier wordt er ook gezegd dat Hij gekend heeft wat Hij heeft laten kennen door hen die het niet wisten. Als immers de apostel zegt: ‘Maar thans, nu gij God kent, of liever: door God gekend wordt...’ [Galaten 4:9], mogen wij toch zeker niet aannemen dat God toen pas die mensen gekend heeft, die Hij al van vóór de grondvesting der wereld vooruit kende.

Er wordt echter van Hem gezegd dat Hij toen kende wat Hij toen heeft laten kennen. Over deze manier van spreken is – dat herinner ik mij wel – ook in vroegere boeken reeds het een en ander uiteengezet. Zien wij dus naar die wil, waarmee wij zeggen dat God wil wat Hij anderen, die de toekomst niet kennen, doet willen, dan wil God veel dingen zonder dat Hij ze doet. Zijn heiligen immers willen met een door Hem geïnspireerde wil veel dingen zien gebeuren, die toch niet gebeuren. Zij bidden bijvoorbeeld heel vroom en heilig voor bepaalde mensen, en dan doet God toch niet datgene waar ze om bidden, hoewel Hij zelf door zijn Heilige Geest in hen die wil om te bidden heeft teweeggebracht.

Als daarom heiligen, door God bewogen, willen bidden dat iemand gered wordt, kunnen we volgens die manier van spreken zeggen: ‘God wil het en Hij doet het toch niet.’ Het willen schrijven wij dan toe aan Hem, die zulke mensen laat willen. Zien wij echter naar die wil van God, die evenals zijn voor-weten eeuwigdurend is, dan heeft Hij ongetwijfeld alles wat Hij gewild heeft reeds gedaan, in de hemel en op de aarde, niet alleen het voorbijgegane en het huidige, maar ook het toekomstige. Voordat evenwel de tijd is gekomen waarop Hij wilde laten gebeuren wat Hij vóór alle tijden gewild en geregeld heeft, zeggen wij: ‘Het zal gebeuren op de tijd dat God het wil.’ Zijn wij niet alleen onbekend met de tijd waarop het zal gebeuren, maar weten wij ook niet of het wel zal gebeuren, dan zeggen wij: ‘Het zal gebeuren als – of indien – God het wil.’ Dit betekent niet dat God dan een nieuwe wil zal hebben, die Hij voordien niet heeft gehad, maar dat dan zal gebeuren wat van eeuwigheid af in zijn onveranderlijke wil is voorbereid.

Bron 5

Het leven van de heilige Antonius (+356) door bisschop Athanasius van Alexandrië (295-373) (handboek blz. 19, 41)

Antonius behoort tot de woestijnvaders: christenen die zich in hun eentje (monos) aan de samenleving wilden onttrekken om in de woestijn van Egypte een godvruchtig leven te lijden. Toen het hem toch weer te druk werd, ging hij 'op een berg' zitten om zich nog beter af te kunnen zonderen. Hij geldt als grondlegger van de anachoreten of kluizenaars. Hij wordt vooral in het oosterse christendom vereerd.

Hij verzwaart zijn leefomstandigheden in de woestijn

Daarom besloot hij zich te wennen aan nog hardere praktijken. Veel mensen stonden er verbaasd over, maar hijzelf kon de inspanning gemakkelijk aan. Want hij was al lange tijd zo bezielde dat hij een goede mentaliteit had gekregen. Meer dan een kleine stimulans van anderen had hij niet nodig: dan zette hij zich al volop in. Waken deed hij zo lang dat hij vaak de hele nacht doorbracht zonder te slapen, en dat niet eenmaal maar veelvuldig, iets waarmee hij verbazing wekte. Eten deed hij eenmaal per dag, na zonsondergang, maar het gebeurde ook wel eens dat hij om de andere dag de maaltijd gebruikte en eerder nog eens per vier dagen. Brood en zout was al wat hij at, water het enige wat hij dronk. Over vlees en wijn hoeven wij het niet eens te hebben, want dat soort dingen was ook bij andere serieuze asceten niet te vinden. Een matje was voor hem genoeg om op te slapen, en meestal lag hij gewoon op de kale grond. Zich insmeren met olie wees hij van de hand. Want, zo zei hij, jongeren konden beter met alle kracht de ascese beoefenen dan dingen najagen die het lichaam verslappen. [...]

Preek van Antonius: laat je niet ontmoedigen

Laat dit bovenal ons gezamenlijk streven zijn: niet verslappen na het begin, niet moedeloos worden van alle inspanningen, niet zeggen: 'We zijn al zo lang bezig met ascese.' Nee, we moeten juist elke dag doen of we net beginnen, en onze bezieling versterken. Heel het leven van een mens is uiterst kort, gemeten aan de eeuwen die nog komen: de totale tijd die we hebben is niets vergeleken bij het eeuwig leven. Alle dingen in de wereld hebben hun eigen prijs en de koopsom stemt overeen met de waarde. Maar de belofte van het eeuwig leven is heel goedkoop. Want er staat geschreven: 'De dagen van ons leven belopen voor ons zeventig jaar, als we sterk zijn tachtig; en het merendeel ervan is zorgen en gezwoeg' (Psalm 89:10). Wanneer we dus die tachtig of misschien honderd jaar ascetisch blijven leven, zullen we evenzo honderd jaar koning zijn, maar voor die honderd jaar zullen wij koning zijn tot in de eeuwen der eeuwen! Op aarde leveren we strijd, maar ons erfdeel krijgen we niet op aarde: dat is ons voor de

hemel toegezegd. Zodra we dit vergankelijk lichaam hebben afgelegd, krijgen we het in onvergankelijke vorm terug. [...]

De woestijn een bloeiende stad

En wat de ascese betreft, die bedreef hij veel en in nog strengere mate. Hij vastte namelijk zonder onderbreking en droeg een kleed met de haarzijde binnen en de nerfkant buiten, een kleed dat hij behield tot aan zijn dood. Hij nam geen bad om zijn lichaam van vuil te ontdoen, waste zelfs zijn voeten niet en bracht ze niet eens in contact met water zonder absolute noodzaak. Niemand heeft hem ooit gezien zonder kleding, nee, het lichaam van Antonius is nooit naakt gezien, behalve na zijn dood, toen hij begraven werd.

Bron 6

De Regel van Benedictus (handboek blz. 20)

Benedictus van Nursia (ca. 480-560) schreef een eenvoudige en handzame Regel voor het kloosterleven. In West-Europa werd vanaf de Karolingische tijd de benedictijner levenswijze standaard voor alle kloosters. De benedictijner levenswijze is een vorm van cenobitisme. Dit boekje behoort tot de klassieken van de wereldliteratuur.

Caput 1. Soorten monniken

Er zijn, zoals algemeen bekend, vier soorten monniken. Ten eerste zijn er de cenobieten oftewel kloosterlingen die hun dienst vervullen onder een regel of een abt.

De tweede soort is die van de heremieten ofwel kluizenaars. Hun levenswijze kenmerkt zich niet door de vurige ijver van pas bekeerden, maar is het resultaat van een langdurige beproeving in een klooster. Daar hebben zij met steun van veel anderen grondig geleerd tegen de duivel te strijden. Pas als zij binnen de rangen van hun medebroeders goed zijn toegerust voor de eenzame strijd in de woestijn, kunnen ze op een gegeven moment buiten de steun van anderen. Met blote handen, met blote vuisten, zijn ze dan met Gods hulp in staat te strijden tegen de zonden van lichaam en gedachten.

De derde soort monniken is meer dan afschuwelijk: dat zijn de sarabaieten. Die laten zich niet door een regel beproeven of leiden door ervaring en lijken daardoor niet op goud uit de oven, maar zijn zacht geworden als lood. In hun optreden zijn ze nog op wereldse dingen gericht, maar intussen liegen ze duidelijk tegen God door hun tonsuur. [...]

De vierde soort monniken zijn de zogeheten ‘rondzwerwers’. Hun hele leven trekken ze van gebied naar gebied, telkens voor drie of vier dagen te gast bij allerlei monniken. Altijd zijn ze zwervende en nooit hebben ze een vaste verblijfplaats. Ze doen louter wat ze zelf willen, denken alleen aan lekker eten en drinken, en zijn in alle opzichten nog slechter dan de sarabaieten.

Over de armzalige manier waarop al die lieden leven kunnen we beter zwijgen dan spreken. We laten hen dus maar voor wat ze zijn en richten ons op de voortreffelijke soort van de cenobieten. Voor hen willen we nu met hulp van de Heer richtlijnen geven.

Caput 5. Gehoorzaamheid

De eerste graad van nederigheid is ogenblikkelijk gehoorzamen. Dat past mensen die vinden dat zij niets waardevollers hebben dan Christus. Omwille van de gewijde dienst (opus Dei) waartoe zij de gelofte hebben gedaan, vanwege angst voor de hel of de heerlijkheid van het eeuwig leven, is elk bevel van de overste voor hen als kwam het van God. Zij kunnen dan ook geen uitstel verdragen bij de uitvoering ervan. Over hen zegt de Heer: ‘Zijn oor heeft naar

Mij geluisterd en hij heeft gehoorzaamd' (Ps 17:45). En tot de leraren zegt Hij: 'Wie naar u luistert, luistert naar Mij' (Lc 10:16).

Zulke broeders geven direct hun persoonlijke belangen op en laten hun wil varen. Ze maken hun handen vrij, laten onafgemaakt waar ze mee bezig waren, volgen wie hun beveelt gehoorzaam op de voet en zetten diens woord in daden om. Haast op een en hetzelfde moment geeft de meester zijn bevel en voert de leerling de taak uit; beide dingen vinden tegelijk plaats en vlug, met een snelheid ingegeven door ontzag voor God. Wie het verlangen voelt naar het eeuwig leven te gaan neemt daarom de smalle weg, waarvan de Heer zegt: 'Smal is de weg die naar het leven leidt' (Mt 7:14). Zo leven zij niet naar eigen goeddunken of in dienst van hun begeerten en geneugten, maar richten zich naar het oordeel en de bevelen van een ander; ze wonen in kloosters en willen graag de leiding van een abt. Ongetwijfeld volgen zulke broeders de uitspraak van de Heer na, als Hij zegt: 'Ik ben niet gekomen om mijn eigen wil te doen, maar die van Hem die Mij gezonden heeft' (Joh 6:38). [...]

Caput 6. Zwijgzaamheid

Laten wij doen wat de profeet zegt: 'Ik dacht: "Behoedzaam ga ik mijn wegen, dat ik niet zondig met mijn tong." Ik heb mijn mond in bedwang gehouden' (Ps 38:2). 'Ik hield mij stil, ik vernederde mij en zweeg over het goede' (Ps 38:3). Hier laat de profeet zien dat men soms goede woorden moet inslikken om het stilzwijgen te bewaren, en dat men dus eens te meer van kwade woorden moet afzien om niet voor zonde bestraft te worden. Ook al gaat het dus om goede, heilige en stichtelijke gesprekken, zelfs volmaakte leerlingen krijgen slechts zelden toestemming om te praten, wegens het belang van het stilzwijgen. Want er staat geschreven: 'Bij een veelheid van woorden ontkomt men niet aan zonde' (Spr 10:19) en elders: 'Dood en leven zijn in de macht van de tong' (Spr 18:21). Spreken en onderrichten komt de meester toe, zwijgen en luisteren de leerling. Als men dus iets aan een overste wil vragen, vraagt men dat in alle nederigheid en bescheidenheid. En moppen vertellen, nutteloos geklets of grappenmakerij: dat willen wij voorgoed en overal uitgebannen zien. Wij staan niet toe dat een leerling zijn mond opent voor zulk soort taal.

Caput 16. De dagelijkse officies

Zoals de profeet zegt: 'Zevenmaal daags heb ik U lof gezongen' (Ps 118:164). Dat heilige getal zeven maken we vol als we bij lauden, priem, terts, sext, none, vespers en completen de taken van onze dienst volbrengen. Want over deze dagelijkse uren zei hij: 'Zevenmaal daags heb ik U lof gezongen'. En over het nachtofficie zegt dezelfde profeet: 'Middenin de nacht stond ik op om u te verheerlijken' (Ps 118:62).

Laten wij dus op die tijden onze Schepper hulde brengen 'voor de oordelen van zijn gerechtigheid' (Ps 118:164), dus bij lauden, priem, terts, sext, none, vespers en completen, en 's nachts opstaan om hem te verheerlijken.

Caput 22. Slapen

De monniken slapen ieder in een eigen bed. Beddengoed dat bij hun levenswijze past krijgen zij verstrekt van de abt. Indien mogelijk slapen allen in één ruimte.

Als dat vanwege het grote aantal niet kan, rusten ze in groepen van tien of twintig, samen met ouderen die zich om hen bekommeren. In de slaapruijnte brandt de hele tijd een lamp, tot de ochtend toe.

De monniken slapen gekleed, met een riem of touw om hun middel, maar dragen hun messen niet tijdens het slapen (anders zouden ze zich in hun slaap nog kunnen verwonden). De monniken zijn op die manier altijd klaar om op een gegeven teken direct op te staan en de anderen snel voor te zijn bij het officie. Daarbij blijft wel alle ernst en ingetogenheid bewaard. Jongere broeders hebben hun bedden niet naast elkaar, maar tussen die van de ouderen. Bij het opstaan voor het officie spoort men elkaar rustig aan: langslapers hebben dan geen excuus.

Caput 30. Bestraffing van minderjarigen

Gepaste maatregelen dienen afhankelijk te zijn van leeftijd en verstandelijke vermogens. Wanneer dus kleine kinderen of jongens, of broeders die niet beseffen wat voor zware straf uitsluiting is, overtredingen begaan, tuchtigt men ze met strenge vasten of beteugelt ze met harde zweepslagen, om ze zo te genezen.

Caput 31. De keldermeester ('cellarius')

Als keldermeester van het klooster kiest men een wijs man uit de gemeenschap. Hij heeft een voldragen karakter, kan zelf goed maathouden met eten en drinken, en is niet verwaand of gejaagd, niet geneigd tot ruzie zoeken, niet traag en niet verkwistend. Integendeel, hij is godvrezend en is als een vader voor de hele gemeenschap.

Hij draagt voor alles zorg en doet niets zonder bevel van de abt, maar houdt zich aan wat hem wordt opgedragen. Hij ergert de broeders niet. Als een broeder hem al eens een onredelijk verzoek doet, wekt hij geen ergernis door het weg te wuiven, maar blijft hij redelijk en nederig bij zijn weigering om in te gaan op een onjuist verzoek.

Hij waakt over zijn eigen ziel, steeds indachtig het woord van de apostel: 'Wie een goede dienaar is geweest, verwerft zich een goede positie' (1Tim 3:13).

Voor zieken, kinderen, gasten en armen zorgt hij met volledige toewijding: het staat voor hem vast dat hij op de dag des oordeels over die mensen rekenschap moet afleggen. Alle spullen, alle bezit van het klooster beschouwt hij als het ging om heilig vaatwerk van het altaar. In niets staat hij zich onachtzaamheid toe. Hij is niet overdreven zuinig, mar ook geen verkwister of verspiller van het kloosterbezit: alles doet hij met mate volgens opdracht van de abt. [...]

Caput 38. De voorlezer van de week

Bij de maaltijd van de broeders mag lectuur niet ontbreken. Het is alleen niet de bedoeling dat de eerste de beste een boek ter hand neemt en gaat voorlezen, maar dat op zondag een lezer aantreedt voor de hele komende week. Hij treedt aan na de mis en de communie, en vraagt allen voor hem te bidden dat God hem vrijwaart van de geest van trots. In de kapel zegt men driemaal het volgende vers, waarbij hijzelf inzet: “Domine, labia mea apries, et os meum annuntiabit laudem tuam”. (Ps 50:17) Als hij dan zo de zegen heeft gekregen begint hij als lezer.

Tijdens het lezen is er volledige stilte: geen gefluister of stemgeluid is te horen behalve dat van de lezer. Wat men bij het eten en drinken nodig heeft geven de broeders elkaar aan, zodat niemand ergens om hoeft te vragen. Heeft men toch iets nodig, dan maakt men dat bij voorkeur kenbaar met een sprekend gebaar, niet met woorden. Niemand neemt de vrijheid iets te vragen over de lezing of over iets anders. Zo is er dus geen aanleiding om te praten, tenzij de overste een stichtend woord wil spreken.

Voordat de voorlezer van de week met lezen begint krijgt hij wat aangelengde wijn. Dat is vanwege de heilige communie, en om te voorkomen dat het hem zwaar valt dat hij nog moet wachten met eten. Hij gebruikt de maaltijd achteraf samen met de wekelijkse keukenploeg.

Voorlezen en zingen doen niet alle broeders bij toerbeurt, maar alleen degenen die de toehoorders kunnen stichten.

Caput 39. Hoeveelheid eten

Voor de dagelijkse maaltijd (of die nu om twaalf uur of drie uur is) achten wij twee warme gerechten per tafel voldoende. Dat is vanwege de diverse gevoeligheden: wie het ene gerecht niet verdraagt kan dan van het andere eten. Twee warme gerechten zijn dus voldoende voor de broeders. Is er fruit of verse groente, dan komt dat erbij als derde. Een pond brood, ruim gewogen, is per dag voldoende, of men nu één maaltijd heeft dan wel middag- en avondmaal. Volgt er een avondmaal, dan bewaart de keldermeester een derde deel van het brood om daarbij op te dienen.

Als er extra zwaar werk is verricht, kan het dienstig zijn de porties te vergroten; het is geheel aan de abt om hierover te beslissen. Maar in ieder geval voorkomt hij onmatigheid, zodat het nooit zover komt dat een monnik aan indigestie lijdt. Want niets is zo oneigenlijk voor elke christen als overmaat, zoals onze Heer zegt: ‘Zorg ervoor dat u niet versuft raakt door overmaat’ (Lc 21:34).

Jonge kinderen krijgen niet evenveel als de volwassenen maar minder. Ten aanzien van allen wordt maat betracht. Iedereen onthoudt zich volledig van het eten van vlees van viervoeters, met uitzondering van ernstig verzwakte zieken.

Caput 40. Hoeveelheid drank

‘Ieder heeft nu eenmaal van God zijn eigen gave ontvangen, de een deze, de ander die’ (1 Kor 7:7). Daarom is het met enige aarzeling dat wij voor anderen de juiste porties bepalen. Niettemin, rekening houdend met de zwakheid van de minder sterken, geloven wij dat een kwart liter wijn per persoon per dag voldoende is. Degenen aan wie God het vermogen tot onthouding geeft weten dat zij een speciale beloning zullen krijgen.

Wanneer de omstandigheden ter plaatse of het werk of de zomerhitte een grotere hoeveelheid vereisen, dan is dit aan het oordeel van de overste. Bij alles let hij goed op dat zich geen oververzadiging of dronkenschap voordoen. Eigenlijk is wijn niets voor monniken, zo lezen wij, maar in onze dagen kan men monniken hiervan niet meer overtuigen. Laten we dan tenminste afspreken dat we niet drinken tot volle verzadiging toe, maar minder dan dat, want ‘wijn maakt zelfs wijzen afvallig’ (Sir 19:2).

Waar door de omstandigheden ter plaatse de bovengenoemde hoeveelheid niet beschikbaar is, maar veel minder of helemaal niets, prijzen de bewoners God zonder te morren. Want dit is onze voornaamste raad: dat men gemor achterwege laat.

Caput 48. Dagelijks handwerk

Ledigheid is de vijand van de ziel. Daarom dienen de broeders zich op bepaalde tijden bezig te houden met handwerk en op bepaalde andere uren met geestelijke lezing. Wij menen de tijden voor beide als volgt te moeten indelen.

Van Pasen tot 1 oktober verrichten de monniken na de priem de nodige werkzaamheden tot een uur of tien. Van tien uur tot het uur van de sext wijden zij zich aan lectuur. Na de sext en de daaropvolgende maaltijd rusten ze op hun bed. Ze doen dat in alle stilte, en als iemand eventueel wil lezen doet hij dat zodanig dat het niet storend is voor anderen. De none wordt wat vervroegd naar ongeveer half drie. Daarna doet men weer het nodige werk tot aan de vespers. Als de omstandigheden ter plaatse of armoede het noodzakelijk maken dat zij persoonlijk de oogst binnenhalen, moeten zij daarover niet ontstemd zijn. Want dan pas zijn ze werkelijk monniken, als ze leven van het werk van hun handen, zoals ook onze vaders en de apostelen. Maar ‘alles met mate’, dit met het oog op de broeders die snel het hoofd laten hangen.

Van 1 oktober tot het begin van de vasten wijdt men zich tot acht uur aan lezen. Om acht uur bidt men de terts, waarna ieder tot de none aan de hem opgedragen taak werkt. Bij het eerste signaal van de none leggen allen hun werk neer en wachten tot het tweede signaal klinkt. Na de maaltijd wijdt men zich aan de eigen lectuur of aan psalmen.

Gedurende de vastenperiode wijdt men zich ’s ochtends tot negen uur aan de eigen lectuur, waarna men tot vier uur aan de opgedragen taken werkt.

In die vastenperiode ontvangt ieder een boek uit de bibliotheek, dat van begin tot eind volledig gelezen wordt. Deze boeken worden verstrekt aan het begin van de

vasten. Het is hierbij wel van groot belang om een of twee ouderen aan te wijzen, die op de uren waarop de broeders zich wijden aan lectuur rondgaan in het klooster. Ze moeten dan kijken of er niet ergens een broeder ten prooi is aan lusteloosheid en zit te luieren of te kletsen en zich niet concentreert op zijn lectuur, en daarmee niet alleen zichzelf tekortdoet maar ook anderen afleidt. Als zo'n broeder onverhoopt ergens wordt aangetroffen, krijgt hij een- en andermaal een vermaning. Betert hij zich niet, dan wordt hij openlijk berispt, op een manier die beducht maakt.

Een broeder zoekt geen contact met een andere broeder op de verkeerde uren. Op zondag wijdt iedereen zich aan lectuur, behalve degenen die voor diverse taken zijn aangewezen. Als iemand zo ongeïnteresseerd en lui is dat hij niet wil of niet kan studeren of lezen, geeft men hem iets te doen zodat hij wat om handen heeft. Zieke of verzwakte broeders krijgen een werk of taak opgedragen waardoor ze niet met de handen over elkaar zitten maar ook niet door zware inspanningen overbelast of onwillig raken. De abt moet rekening houden met hun zwakte.

Caput 53. Ontvangst van gasten

Alle gasten die langskomen worden ontvangen als Christus zelf, want Hij zal zeggen: 'Ik was gast en u hebt Mij ontvangen' (Mt 25:35). Aan allen wordt de gepaste eer bewezen, vooral aan broeders in het geloof en aan pelgrims. Zodra een gast wordt aangekondigd, gaat de overste of een aantal broeders hem met alle genegenheid tegemoet. Eerst bidden ze gezamenlijk, waarna ze elkaar in vrede begroeten. Deze vredeskus mag niet gegeven worden voordat er gebeden is, dit vanwege de listen van de duivel. Bij de eigenlijke begroeting stelt men zich nederig op tegenover alle komende of gaande gasten: met het hoofd gebogen of heel het lichaam uitgestrekt op de grond aanbidt men in hen Christus, degene die men ook werkelijk ontvangt.

Als gasten eenmaal binnen zijn, worden ze meegenomen om te bidden, waarna de overste (of iemand in zijn opdracht) bij hen komt zitten. In het bijzijn van de gast leest men dan voor uit de goddelijke wet om hem te stichten, en daarna verleent men hem alle gastvrijheid. De overste verbreekt omwille van een gast zijn vasten, behalve wanneer het een bijzondere vastendag is waaraan niet getornd mag worden; maar de broeders houden zich gewoon aan hun vasten. De abt giet de gasten water over de handen. De voeten van gasten worden zowel door de abt als door de hele gemeenschap gewassen. Na de wassing zegt men het vers: 'God, wij hebben uw mededogen ontvangen, middenin uw tempel' (Ps 47:10).

Aan de ontvangst van armen en pelgrims besteedt men de grootste zorg, want in hen wordt Christus in het bijzonder ontvangen. Rijke mensen dwingen vanzelf respect af doordat men voor hen beducht is.

[...] Ook het gastenverblijf ('hospitium') wordt toegewezen aan een broeder, die vol ontzag voor God is. Er zijn daar voldoende opgemaakte bedden: heel het

huis van God wordt door wijze mannen bestuurd. Niemand zoekt contact met gasten of praat met hen, behalve degenen aan wie dat is gezegd. Maar als een broeder een gast tegenkomt of ziet, groet hij hem nederig, zoals we aangaven, vraagt hem de zegen en gaat weer verder, met de opmerking dat hij niet met gasten mag praten.

Caput 59. Oblaten van edelen of armen

Als een edelman zijn zoon aan God aanbiedt in een klooster en de jongen zelf nog minderjarig is, stellen de ouders het formele verzoek op zoals we boven beschreven. Op het moment van de offergave wikkelen ze dit verzoek samen met de hand van de jongen in het altaarkleed, en bieden hem zo aan. Wat zijn bezit betreft beloven zij onder ede, liefst tegelijk met het verzoek, dat zij nooit, noch persoonlijk, noch via een tussenpersoon of op welke manier dan ook, iets aan hem zullen doen toekomen of hem de kans op bezit zullen bieden. Als zij daartoe niet bereid zijn en een bepaalde aalmoes aan het klooster willen schenken als tegemoetkoming, maken zij een schenking van wat ze het klooster willen geven, waarbij ze desgewenst het vruchtgebruik mogen behouden. Zo worden aan alle kanten drempels opgeworpen, zodat de jongen zich geen illusies meer kan maken die tot zijn ondergang kunnen leiden – God verhoede het, maar we hebben in de praktijk geleerd dat het zo kan gaan.

Ditzelfde geldt voor armen. Mensen die absoluut niets bezitten stellen eenvoudigweg het formele verzoek op en bieden met de offergave hun zoon in aanwezigheid van getuigen aan.

Bron 7

Het leven van Benedictus door Gregorius de Grote (handboek blz. 18-20)

Paus Gregorius de Grote (540-604) geldt als vierde 'kerkvader'. Om de benedictijner leefwijze (het cenobitisme) in West-Europa te propageren, schreef hij in dialoogvorm een 'vita' (heiligenleven) van Benedictus. Dit werk werd in de middeleeuwen zeer veel gekopieerd en voorgelezen, waardoor het een soort model werd voor andere heiligenlevens. Het genre van de heiligenlevens wordt ook wel 'hagiografie' genoemd.

Proloog

Er leefde eens een man van eerbiedwaardige levenswandel, naar begenadiging zowel als naar naam een 'Benedictus', een gezegende.

Al vanaf zijn kinderjaren toonde hij de inborst van een bedaagd man. Want in zijn gedrag leek hij zijn leeftijd ver vooruit: nimmer zette hij zijn zinnen op enige genieting; maar, terwijl hij nog hier op aarde toefde, versmaadde hij het wereldse, waarvan hij tijdelijk vrij kon genieten, als een dorre woestijn, hoewel die wereld toen nog bloeide.

Geboren uit een aanzienlijke familie in de provincie, te Nursia, werd hij in de leer gedaan te Rome, voor de studie van de letteren. Maar toen hij zag hoevelen daarbij afgleden langs de steile helling van de ondeugden, trok hij zijn voet, die hij als in het voorland van de wereld had gezet, terug, om niet, als hij ook maar aan de kennis van die wereld had geraakt, straks heel en al in haar grondeloze diepte te vallen.

Dus zag hij af van zijn studie; liet vaderhuis en kindsdeel achter zich en, enkel er op bedacht, aan God te behagen, koos hij de heilige staat der onthechting. Hij trok zich terug: wetens onwetend en ongeletterd uit wijsheid.

Niet over alles wat hij deed, heb ik inlichtingen ontvangen. Maar het weinige dat ik vertel, heb ik uit de mond van vier van zijn leerlingen [...].

Caput 2

Op een dag dat hij alleen was, verscheen de Bekoorder. Een zwart vogeltje, in de volksmond 'merel' genoemd, begon voor zijn gezicht heen en weer te fladderen en kwam er zo hinderlijk dicht bij, dat de heilige man het met de hand had kunnen pakken als hij het had willen vangen; hij maakte een kruisteken, en de vogel vloog weg.

Maar terwijl die vogel wegvloog, overviel de heilige man een zo heftige vleselijke bekoring als hij nog nooit had gevoeld. Hij had ooit eens een vrouw gezien, en die riep de boze geest op voor zijn geestesoog: er ontstak in zijn gemoed een zo vurige begeerte naar haar schoonheid, dat hij de liefdesbrand in zijn borst nauwelijks kon bedwingen en, door wellust overmeesterd, er al bijna over ging denken de eenzaamheid op te geven.

Op hetzelfde ogenblik zag de genade van Boven op hem neer, en hij kwam weer tot zichzelf. Hij zag, dat vlak naast hem brandnetels en doornstruiken in dicht gewas waren opgeschoten; hij trok zijn kleed uit, en wierp zich naakt in de stekende dorens en prikkende brandnetels; een hele tijd rolde hij zich daarin om en om, en stond er uit op met wonden over zijn hele lichaam: door de wonden in zijn huid dreef hij de wonde in zijn geest dat lichaam uit, want hij veranderde lust in pijn: en terwijl hij van buiten, door een juiste zelfkastijding, in brand stond, bluste hij, wat er ongeoorloofd brandde van binnen.

Zo overwon hij de zonde, door de brand te wisselen. En vanaf die tijd bleek in hem de bekoring tot wellust – zoals hij later meermalen zijn leerlingen vertelde – zo volledig getemd, dat hij in zichzelf nooit meer iets van dien aard voelde. Vanaf die tijd begonnen velen de wereld te verlaten en zonder uitstel naar hem toe te gaan als naar hun leermeester. Want wie vrij is van het euvel der bekoring, wordt terecht een leraar in de deugd.

Vandaar ook Mozes' voorschrift, dat de levieten vanaf hun vijftiende jaar of daarboven dienst mogen doen, maar eerst na hun vijftigste toezien op de heilige vaten.

Petrus: Enig inzicht in de aangehaalde tekst begint er voor mij wel te dagen, maar ik had graag een vollediger verklaring.

Gregorius: Het is toch duidelijk, Petrus, dat de vleeselijke bekoring fel brandt in de jeugd, maar de lichaamshitte na het vijftigste jaar verkilt; met de 'heilige vaten' zijn de harten der gelovigen bedoeld. Zolang de uitverkorenen nog onderhevig zijn aan bekoringen, moeten zij onder anderen staan en dienen, en opgaan in vermoeiend dienstwerk; is de gloed van de bekoring geweken, en het gemoed rustig geworden door de leeftijd, dan 'bewaken zij de heilige vaten': zij worden leermeesters van zielen.

Petrus: Wat u zegt, dat geef ik toe, bevredigt; U heeft de dichte deur van het Schriftcitaat geopend – zou u nu verder willen gaan met het leven van de Rechtvaardige waarmee een begin is gemaakt?

Caput 7

Op zekere dag, toen onze eerwaarde Benedictus binnen het klooster was, ging het jongetje Placidus – de al eerder genoemde monnik van de heilige man – naar buiten om water te scheppen uit het meer. Hij liet de meegebrachte kruik wat onvoorzichtig neer in het water, verloor het evenwicht en viel er zelf ook in; het water sleurde hem mee het meer op, tot ongeveer een pijlschot van de oever. De man Gods, die binnen het klooster zat, wist het meteen. IJlings riep hij Maurus en zei: 'Broeder Maurus, vlug, dat kind dat naar buiten is gegaan om water te scheppen, is in het meer gevallen, en het water heeft hem al een heel eind doen afdrijven.'

Toen gebeurde er iets wonderlijks, sinds de apostel Petrus ongehoord. Want toen Maurus zijn zegen had gevraagd en gekregen, rende hij er op het bevel van zijn vader in vliegende haast naar toe: tot aan de plek waar het jongetje door het

water was meegevoerd meende hij nog op vaste grond te gaan, maar hij draafde op het water; hij pakte hem bij zijn haren, en liep zo hard hij kon terug; eerst toen hij de wal voelde, bedacht hij zich ineens, keek om, en ontdekte dat hij over water had gedraafd: wat hij voor onbestaanbaar hield, was gebeurd, tot zijn verbijstering – hij trilde op zijn benen.

Terug bij zijn vader, vertelde hij wat er gebeurd was. Maar onze eerwaarde Benedictus schreef het dadelijk toe, niet aan eigen verdiensten, maar aan Maurus' prompte gehoorzaamheid. Maurus kwam daar tegen op: het was louter op zijn bevel gebeurd, zei hij; hij was zich helemaal niet bewust geweest van die deugd, krachtens welke hij, die er niets van had gemerkt, dit zou hebben gedaan. Toen kwam in deze vrienden-wedstrijd in nederigheid het geredde kind als scheidsrechter tussenbeide: hij zei: 'Toen ik uit het water omhoog werd getrokken, zag ik boven mijn hoofd de schapepels van onze abt, en ik dacht dat hij het was die mij uit het water haalde'.

Petrus: Wat u daar vertelt, is machtig: het zal velen stichten. Wat mij betreft, die mirakelen van onze goede man, hoe meer ik er van drink, des te meer dorst krijg ik er naar.

Caput 11

Op een andere keer metselden de broeders een muur wat hoger op, omdat ze dat nodig achtten; de man Gods was binnen de clausuur van zijn klooster in gebed verzonken. Daar verscheen hem de Oude Vijand, die spottend tegen hem zei: 'Ik ga je broeders opzoeken die op karwei zijn'. Zonder een ogenblik te verliezen liet de man Gods zijn broeders door iemand waarschuwen met de woorden: "Past op, broeders, want de boze geest komt zo dadelijk naar jullie toe". De man, die zijn bevel overbracht, had zijn boodschap ternauwernood uitgesproken of de boze geest wierp de muur, waaraan zij bezig waren, omver, en verpletterde daaronder een monnikje, een jongen nog, de zoon van een hofbeambte.

Allen waren ontzet en buiten zichzelf van droefheid, niet om de schade aan de muur, maar omdat hun medebroeder verpletterd was: onder luide rouwklachten lieten zij het ijlings weten aan hun eerbiedwaardige vader Benedictus.

Deze beval, het zwaar verminkte kereltje naar hem toe te dragen. Dat ging alleen met behulp van een deken, want de neerstortende muurblokken hadden niet alleen zijn ledematen, maar ook zijn botten verbrijzeld.

De man Gods beval, hem zonder dralen in zijn eigen vertrek neer te leggen op de biezen mat, die ze 'matras' noemen, waarop hij ook placht te bidden. Hij stuurde de broeders de deur uit en sloot zijn cel af; en vuriger dan ooit begon hij te bidden. Wonderlijk: binnen het eigenste uur zond hij de jongen ongedeerd weer naar zijn werk, in staat, om samen met zijn broeders die muur af te bouwen, hij zelf, door wiens dood de Oude Vijand had gemeend Benedictus te schande te zetten.

Intussen bleek ook, dat de man Gods de geest der profetie bezat: hij begon toekomstige dingen te voorspellen en wat veraf was, aan hoorders ter plaatse te melden.

Bron 8

Het verhaal van Sint Brandaan (handboek blz. 37, 47)

'De reis van Sint Brandaan' was een zeer populair reisverhaal in de middeleeuwen. Er bestaan vele versies van. De eerste Middelnederlandse tekst is in de twaalfde eeuw ontstaan. Het is het verhaal van een middeleeuwse wereldreiziger. Hoofdpersoon is de Ierse abt Brandaan die in zijn bibliotheek over een prachtig oud boek beschikte waarin alle wonderen van de schepping nauwkeurig beschreven waren. Toen hij in dit boek ging zitten lezen, kon hij zijn ogen nauwelijks geloven. Hij kon zich eigenlijk niet voorstellen dat alles wat daar stond ook waar was, omdat hij het nooit zelf had gezien. Dit irriteerde hem zó, dat hij het boek kwaad verbrandde. Dat had hij niet moeten doen, want direct verscheen er een engel uit de hemel die hem bevel gaf voor straf een zeereis te maken. De engel beloofde hem dat hij tijdens die reis alle wonderen met eigen ogen zou kunnen zien en Brandaan moet daarover dan opnieuw een boek (laten) schrijven. En dat is 'De reis van Sint Brandaan' geworden. Het verhaal geeft een indruk van de wereld van de Iero-Schotse monniken (zevende en achtste eeuw) die in 'peregrinatio' (vrijwillige ballingschap) gingen om het christelijk geloof te prediken.

Hierna volgen twee fragmenten. Tekst A is de aanloop tot het verhaal. Er wordt kort verteld wat Brandaan in dat oude boek had gelezen, onder andere over het bestaan van een andere wereld onder deze wereld.

In tekst B wordt verhaald wat Brandaan en zijn metgezellen tijdens hun gedwongen zeereis meemaakten. Ze hoorden geluiden uit een onderzeese wereld. De mensen die daar leefden werden in de middeleeuwen 'tegenvoeters' of antipoden genoemd.

TEKST A

Luister naar mijn verhaal. Lang geleden leefde er in Ierland een man die allerlei bijzondere tekens van God te zien kreeg.

[...] De man over wie ik dit verhaal vertel, was een heilige. Hij heette Brandaan, en was abt van een klooster met wel drieduizend monniken. Bij het bestuderen van oude boeken stuitte hij op allerlei mededelingen over tekenen van Gods werkzaamheid in de schepping. Zo las hij dat er twee paradijzen op aarde waren, dat de wereld vol wonderbaarlijke verschijnselen was, en dat er in de oceaan vele grote eilanden lagen. Hij las dat er onder deze wereld een andere wereld is, waar het nacht is als hier de zon schijnt. Hij las dat er drie hemelen zijn. Hij vond beschrijvingen van een soort vis op wiens rug een heel woud groeit, maar hij weigerde dit te geloven. Ook las hij dat Judas deel zou hebben aan Gods barmhartigheid: er stond dat hem iedere zaterdagavond genade werd geschonken. Dát wilde er bij Brandaan niet in, tenzij hij het met zijn eigen ogen zou zien. Driftig wierp hij het boek in het vuur en vervloekte de schrijver.

Terwijl hij het boek in de vlammen zag verteren, hoorde hij de stem van een engel die hem van Godswege toesprak: "Brandaan, mijn goede vriend, je hebt een zware zonde op je geladen. Door je onbekooktheid is de waarheid verloren gegaan. Laat het boek maar verbranden, je zult nog wel inzien of het waarheid of leugen was wat erin stond. Jezus Christus gebiedt je, zee te kiezen. Je reis zal negen jaar duren, en je zult aanschouwen wat de waarheid is." Zo moest Brandaan boeten voor het boek dat hij verbrand had. Zijn vervloeking kwam hem duur te staan. Hij voer waar God hem gebod te varen.

TEKST B

Het werd prachtig weer. De wind was gaan liggen, het zeil deed geen dienst meer, het schip lag onbewegelijk stil in het water. Drie en een halve week lagen zij daar zo, dag na dag geplaagd door de brandende hitte van de zon. Eindelijk deed een plotselinge windvlaag het schip weer vooruitschieten. Kort daarna kwamen zij op een plek waar de substantie van het water zo dun leek te zijn dat er geluiden uit de diepte tot hen doordrongen. Zij hoorden klokgelui en het gezang van priesters, gehinnik van paarden, gefluit van vogels en geblaf van honden. Hoorngeschal weerklonk, en een vrolijk rumoer van mannen en vrouwen die zongen en dansten. Wat de schepelingen het meest bevreemdde, was dat de onderzeese geluiden van heel dichtbij leken te komen, zonder dat zij op de zeebodem iets konden onderscheiden. Met algemeen goedvinden besloten zij de diepte te peilen met behulp van aan touwen gebonden stenen. De zware peilstenen bereikten in een oogwenk de bodem, waarna zij ook het anker uitwierpen. Daarvan kregen zij meteen weer spijt, want zodra het anker de bodem raakte werd het gegrepen en vastgehouden. Er was geen beweging in te krijgen. Daar lagen zij lange tijd, zich afvragend wie daarbeneden het anker vasthield. "Ik weet niet wat ons te doen staat", zei de stuurman. "Kap ik de tros, dan zijn we ons anker kwijt en krijgen we nooit meer houvast aan de zeebodem. Red ons, Heer, uit deze nood, omwille van Uw Moeder. Zeemanschap kan ons nu niet meer helpen." Gelaten streken zij het zeil. Na verloop van tijd vroeg Brandaan een van zijn kapelaans, die Noach heette, of zij wonderen hadden aanschouwd die hij nog niet in het boek had beschreven. "Vader abt", antwoordde Noach, "ik ben er allang mee opgehouden. Goddank: het boek is vol." "Dan is het mijn wens", sprak Sint Brandaan, "dat wij dit boek zo spoedig mogelijk toewijden aan Maria en het op Haar altaar leggen. Kom, wij gaan terug naar ons land, naar huis."

Bron 9

De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel (handboek blz. 15-16, 23, 36-37)

In de vroege middeleeuwen had in het christendom de ariaanse stroming veel aanhangers. Arianen beschouwden Jezus als het hoogste schepsel, maar niet als Zoon van God. Jezus Christus was volgens hen dus geen deel van de triniteit. Op het concilie van Nicea (325) werd deze leer veroordeeld. Tevens werd onderstaande geloofsbelijdenis (credo) opgesteld, die op het concilie van Constantinopel (381) enigszins werd uitgebreid. In deze laatste versie wordt zij nog steeds tijdens elke mis uitgesproken of gezongen.

Ik geloof in één God, de almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde, van alle zichtbare en onzichtbare dingen;
En in één Heer Jezus Christus, de eengeboren Zoon van God, geboren uit de Vader vóór alle tijden;
God uit God, Licht uit Licht, waarachtig God uit waarachtig God, geboren en niet gemaakt, één van wezen met de Vader, en door wie alles is gemaakt,
die om ons, mensen, en om ons behoud is nedergedaald uit de hemelen, en is vlees geworden van de Heilige Geest uit de maagd Maria en is mens geworden, die ook voor ons is gekruisigd, onder Pontius Pilatus geleden heeft en is begraven
en ten derden dage wederopgestaan naar de Schriften
en, opgevaren ten hemel, zit ter rechterhand van de Vader
en zal wederkomen in heerlijkheid om te oordelen de levenden en de doden; en Zijn Rijk zal geen einde hebben;
en in de Heilige Geest, de heer, die levend maakt, die uitgaat van de Vader en de Zoon,
die met de Vader en de Zoon tezamen aanbeden en mede verheerlijkt wordt, die gesproken heeft door de profeten.
En één heilige, katholieke, apostolische Kerk.
Wij belijden één Doop tot vergeving der zonden.
En wij verwachten de opstanding der doden en het eeuwig leven. Amen.

Bron 10

De slag bij Poitiers (732) (handboek blz. 25)

De slag bij Poitiers betekende een keerpunt in de geschiedenis. Bij die gelegenheid versloeg de Frankische hofmeier Karel Martel de oprukkende Arabieren. De overwinning is mede mogelijk gemaakt door de introductie van de stijgbeugel. Aldus waren de Frankische ruiters in staat de Arabieren een gevoelige nederlaag toe te brengen.

Deze tekst werd ongeveer twintig jaar na de slag geschreven in Latijnse verzen, door een anonieme christen die in Cordoba leefde onder de Arabische heerschappij.

Toen Abd ar-Rakman zag dat het land geheel bedekt was met zijn omvangrijke leger, stak hij de bergen van de Basken over, doorsneed de heuvels als waren het vlakten en stootte diep door in het land van de Franken.

Bij het binnendringen laat hij het zwaard al zozeer het werk doen dat Eudo, die zich aan de andere kant van de rivier de Garonne of de Dordogne op de strijd voorbereidde, op de vlucht wordt gedreven. Slechts God kan het aantal doden en gewonden tellen. Dan besluit Abd ar-Rakman tijdens de achtervolging van genoemde hertog Eudo de kerk van Tours te gaan plunderen en op zijn weg paleizen te verwoesten en kerken in brand te steken. Maar dan maakt de major domus van het paleis van Austrasië in Midden-Frankrijk, Karel genaamd – van jongs af een strijdvaardig man, bedreven in de krijgskunst – die door Eudo was verwittigd, front.

Vanaf dat ogenblik maken beide tegenstanders het elkaar lastig met het zoeken naar een plek voor de strijd, en ze bereiden zich voor op het gevecht. Als ze dan in alle hevigheid de strijd aanbinden, blijven de mannen uit het noorden op het eerste gezicht bewegingsloos staan, dicht opeengepakt, als een muur, als een ijzig gebied, maar ze doden de Arabieren met hun zwaarden.

Maar wanneer de Austrasiërs, superieur als ze zijn door het aantal manschappen en strijdvaardiger door hun met ijzer bewapende hand, waarmee ze midden in het hart treffen, de koning vinden, doden ze hem. Zodra het donker wordt, is de strijd ten einde en zij steken hun zwaarden vol verachting in de lucht.

Wanneer ze de volgende dag het enorme kamp van de Arabieren zien, maken ze zich op voor de strijd. Bij het kriecken van de dag trekken de Europeanen het zwaard uit de schede en bekijken de tenten van de Arabieren, welke staan opgesteld zoals tentenkampen worden neergezet. Ze weten niet dat alle tenten leeg zijn; zij denken dat de falanxen van de Saracenen er in zitten, klaar voor de strijd. Zij sturen verkenners uit, die ontdekken dat de kolonnes Ismaëlieten zijn gevlucht. Allemaal zijn ze in het holst van de nacht in het gelid vetrokken, in de richting van hun vaderland. De Europeanen zijn echter bevreesd dat de Saracenen zich langs wegen en paden schuilhouden en een hinderlaag leggen. Hoe groot is dan ook hun verrassing als zij elkaar weer zien na zonder resultaat

het kamp te hebben afgezocht. Daar deze mensen zich niet bekommeren om de achtervolging, verdelen ze bezittingen en buit en keren blij terug naar hun geboorteland.

Bron 11

Het wereldbeeld van de islam volgens de Koran (handboek blz. 25)

Aangezien het westerse christendom in wording eind zevende, begin achtste eeuw hardhandig te maken krijgt met de Arabieren, is het van belang iets meer te weten over het geloof dat zij belijden: de islam. De eerste grote confrontatie was de slag bij Poitiers (732). De tweede confrontatie begint in 1095 na het proclameren van de eerste kruistocht. De hierna volgende selectie teksten uit de Koran geeft een indruk van de leer van de islam. Daarbij moet er rekening mee worden gehouden dat (ook) deze teksten in de loop der eeuwen verschillend zijn uitgelegd.

Sura 2:190-195: De oorlog tegen de ongelovigen (Djihad)

En bestrijdt op de weg Gods hen
die u bestrijden
maar overschrijdt niet de maat.
God bemint niet hen
die de maat overschrijden.
En doodt hen waar gij hen aantreft
en verdrijft hen
van waarvan zij u hebben verdreven
maar de verzoeking
is erger dan de doodslag.
En bestrijdt hen niet
bij het Gewijde bedehuis
zolang zij u niet daarin bestrijden.
Doch indien zij u bestrijden
doodt hen dan.
Aldus is de vergelding der ongelovigen.
Doch indien zij ophouden
dan is God waarlijk vergevend
en barmhartig.
En bestrijdt hen
tot er geen verzoeking meer is
en de godsdienst aan God behoort.
En indien zij dan ophouden
dan zij er geen vijandschap
dan tegen de onrechtdoeners.
De gewijde maand
om de gewijde maand
en de gewijd verklaarde dingen
zijn zaken van wedervergelding.
Wie dan vijandschap toont tegen u

toont vijandschap tegen hem
op dezelfde wijze
als hij vijandschap tegen u getoond heeft.
En vreest God
en weet dat God is met de vrezenden.
En geeft bijdragen op de weg Gods
en stort u niet met eigen handen
in de ondergang
en handelt wel.
God bemint waarlijk de wél-handelenden.

Sura 2: 196-200: De bedevaart (hajj)

En volbrengt voor God
de Bedevaart en het Bezoek.
Doch indien gij belemmerd zijt
dan zoveel offergave als doenlijk is
maar scheert uw hoofden niet
totdat de offergave
haar bestemming bereikt heeft
maar indien iemand uwer ziek is
of een letsel heeft aan zijn hoofd
dan een zoenprijs
bestaande in vasten of een liefdegave
of een godsdienstige verrichting.
Verder, wanneer gij in veiligheid zijt
en indien dan iemand het Bezoek [aan de Ka'ba] benut
tot aan de Bedevaart
dan zoveel offergave als doenlijk is
doch als iemand niets te geven vindt
dan een vasten van drie dagen
tijdens de Bedevaart
en van zeven
wanneer gij zijt teruggekeerd
dat is tezamen tien.
Dat is voor hem
wiens huisverwanten niet woonachtig zijn
bij het Gewijde Bedehuis.
En vreest God
en weet dat God hevig is in de kastijding.
De Bedevaart
is een bekend aantal maanden.
Indien nu iemand in deze maanden
de Bedevaart als plicht nakomt

dan zij er geen huwelijksomgang
geen ondeugd en geen gekijf
bij de Bedevaart.
En wat gij aan goeds verricht
dat kent God.
En neemt reiskost
maar de beste reiskost is de godsvreze.
En vreest Mij, o verstandigen.
Niet is het zonde voor u
dat gij genade begeert van uw Heer [door handel te drijven tijdens de bedevaart].
Wanneer gij dan
in optocht heengaat van ‘Arafat’ [een berg die bezocht wordt op de tweede dag
van de bedevaart]
gedenkt dan God
bij het Gewijde Merkteken
en gedenkt Hem zoals Hij u heeft geleid
ook al behoorde gij te voren
tot de dwalenden.
Begeeft u dan in optocht
van waar de mensen vandaan gaan
en vraagt God om vergiffenis.
God is waarlijk vergevend en barmhartig.
En wanneer gij uw plichtgebruiken
beëindigd hebt
gedenkt dan God
zoals gij uw vaders gedenkt
of nog sterker.
Doch er zijn mensen die zeggen:
Onze Heer
Geef ons in het nabije leven.
Maar voor zo een
is in het latere leven
geen geluksdeel.

Sura 9:71-72: Verdiensten van de gelovigen (salāt: de vijf dagelijkse gebeden en zakāt: het geven van aalmoezen)

Maar de gelovige mannen en vrouwen
zijn elkanders verbonden
zij sporen aan tot het behoorlijke
en houden af van het verwerpelijke
en zij verrichten de salāt
en brengen op de zakāt
en gehoorzamen God

en Zijn boodschapper.
Zij zijn het
aan wie God barmhartigheid zal oefenen.
God is geweldig en wijs.
Beloofd heeft God
aan de gelovige mannen en vrouwen
Gaarden
waar onder door rivieren stromen
eeuwig-levend daarin
en heerlijke woningen
in de Gaarden van ‘Adn
maar het welgevallen vanwege God
is nog groter in waarde.
Dat is de grote gelukzaligheid.

Sura 9:60: Het geven van aalmoezen (zakāt)

De liefdegaven zijn slechts voor de armen
en de behoeftigen
en hen die er werk voor verrichten [wie met de inning ervan belast zijn]
en hen wier harten geneigd gemaakt zijn [opdat zij moslim zullen worden]
en ten aanzien van de geknechten [voor het loskopen van slaven]
en de schuldenaars
en op de weg Gods [degenen die deelnemen aan de strijd tegen de ongelovigen
en geen aandeel in de buit hebben verkregen]
en de zoon des wegs [de reiziger]
als verplichting vanwege God.
God is wetend en wijs.

Sura 5:73: Tegen de christenen en de vóór-islamitische religie: Allah is één

Ongelovig waren zij die zeiden:
God is de derde van drie.
Maar geen god is er dan een Enig God.
En indien zij niet ophouden
met wat zij zeggen
zal degenen van hen die ongelovig zijn
een pijnlijke bestraffing treffen.

Sura 39: 67-75: Het laatste oordeel

En niet hebben zij God beoordeeld
naar Zijn werkelijke aard.
Immers de aarde in haar geheel
zal in Zijn greep zijn
op de Dag der Opstanding

en de hemelen
zullen zijn opgerold in Zijn rechterhand.
Lofprijzing aan Hem
die verheven is boven de genotengeverij
die zij bedrijven.

En er wordt geblazen op de bazuin
zodat bezwijmen
al wie in de hemelen
en wie op de aarde zijn
behalve wie God wil
daarna wordt een tweede maal
daarin geblazen
en dan staan zij plots overeind
en zien rond.

En de aarde glanst op
in het licht van haar Heer
en de Schrift wordt opgesteld
en bijgebracht worden de profeten
en de getuigen
en er wordt tussen hen beslist
naar het wezenlijke
en niet zal hun onrecht geschieden.
En aan iedere ziel
wordt volledig vergolden wat zij bedreef
immers Hij kent het best wat zij doen.

En zij die ongelovig zijn
worden in scharen
tot Ĝahannam gedreven
dan
wanneer zij daar zijn aangekomen
worden haar poorten geopend.
En dan zeggen tot hen haar wachters:
Zijn tot u niet gekomen boodschappers
van onder u
om u de tekenen van uw Heer
voor te dragen
en u te waarschuwen
voor de ontmoeting van deze uw dag?
Zij zeggen:
Ja zekerlijk.
Maar het woord van de bestraffing

wordt verwezenlijkt aan de ongelovigen.

Er wordt gezegd:

Treedt binnen de poorten van Ğahannam
om eeuwig te leven daarin.

Want kwaad is
het bestemmingsoord der hovaardigen.

En zij die hun Heer vrezen
worden in scharen tot de Gaarde gedreven
dan, wanneer zij daar zijn aangekomen
worden haar poorten geopend.

En dan zeggen tot hen haar wachters:

Heil over u!

Gij hebt het goede gedaan.

Treedt haar dan binnen
om eeuwig daar te leven.

En zij zeggen:

Lof aan God

die ons

Zijn aanzegging heeft waargemaakt
en ons de aarde heeft doen beërven
om nu onderkomen te vinden
in de Gaarde

waar wij maar willen.

Want heerlijk is

het loon der werken-bedrijvenden.

En gij ziet de engelen

geschaard rondom de troon

lofprijzend met de roem van hun Heer.

En de beslissing wordt tussen hen geveld
naar wezenlijkheid.

En er wordt gezegd:

Lof aan God

de Heer der wereldwezens!

Sura 2:221-223: Huwelijk, menstruatie en huwelijksgemeenschap

En huwt niet met de genotengeefsters [heidense vrouwen]
zolang zij niet gelovig zijn geworden.

En een gelovige slavin
is waarlijk beter dan een genotengeefster
ook al behaagt zij u.

En huwelijkt de genotengevers niet uit [laat uw dochters niet trouwen met
heidenen]

zolang zij niet gelovig zijn geworden.
En een gelovige slaaf
is waarlijk beter dan een genotengever
ook al behaagt hij u.
Zij [de heidenen] roepen op tot het Vuur
maar God roept op
tot de Gaarde en de vergiffenis
met Zijn verlof
en Hij maakt Zijn tekenen [koranverzen]
duidelijk voor de mensen
opdat zij wellicht indachtig worden.

En zij zullen u ondervragen
over de bloeding der vrouwen.
Zeg:
Dat is een letsel.
Onthoudt u dus van de vrouwen
tijdens de bloeding
en nadert haar niet
totdat zij rein zijn geworden.
Maar wanneer zij zich gereinigd hebben
komt dan tot haar
zoals God u bevolen heeft.
God bemint waarlijk hen
die zich berouwvol tot Hem keren
en bemint hen die zich reinigen.

Uw vrouwen zijn een akker voor u
zo komt dan tot uw akker
zoals gij maar wilt
maar doet iets daaraan
voor u voorafgaan.
En vreest God en weet
dat gij Hem ontmoeten zult
en geeft goede tijding aan de gelovigen.

Sura 4:85-87: Opdrachten aan de gelovigen
Hij die verricht [tussen de mensen onderling]
goede bemiddelende voorspraak
aan die komt een aandeel daarvan toe
maar hij die slechte bemiddeling verricht
voor die is een evenwaardig deel daarvan.
God is over alle ding machthebbend.

En wanneer gij begroet wordt
met een begroeting
groet dan met een nog schonere [deze koranische aansporing heeft nog steeds
grote invloed op het dagelijkse spraakgebruik]
of beantwoordt haar.
God vordert waarlijk rekenschap
van alle ding.

God
er is geen god dan Hij.
Hij zal u zekerlijk verzamelen
tot de Dag der Opstanding
waaraan geen twijfel is.
Wie is waarachtiger in berichtgeving
dan God?

Sura 2:177: De ware vroomheid

Niet is vroomheid
dat gij uw gezichten wendt
naar het Oosten en het Westen
maar vroom is wie gelooft aan God
en de Laatste Dag
en de engelen en de Schrift en de profeten
en wie het bezit
ondanks zijn liefde daarvoor
geeft aan de verwanten en de wezen
en de behoeftigen
en de zoon des wegs
en de bedelaars
en de geknechten.
Vroom is
wie de salāt verricht
en de zakāt opbrengt
en wie trouw zijn aan hun verbond
wanneer zij een verbond
hebben aangegaan
en wie dulden
in ramspoed en tegenspoed
en in tijd van teistering.
Zij zijn het die oprecht zijn
en zij zijn de vrezenden.

Bron 12

De geschiedschrijver Gregorius van Tours aan het werk (handboek blz. 46, 120)

Bij bron 1 en 2 is al kennisgemaakt met de geschiedschrijver van de Franken, bisschop Gregorius van Tours (538-594). Uit de hierna volgende teksten blijkt dat hij de lotgevallen van de Franken in een universele heilshistorische context plaatste. Hij begon zijn 'Historiën' bij de schepping en eindigde bij zijn eigen tijd.

Voorwoord

In de steden van Gallië is de beoefening van de schone kunsten tot een bedenkelijk laag niveau gezakt en eigenlijk helemaal verdwenen. Er kan niet eens een schrijver worden gevonden die voldoende geschoold is om in proza of in verzen op te tekenen wat er zich allemaal heeft voorgedaan. En er heeft zich toch het een en ander afgespeeld; veel goeds, maar ook veel kwaads. Heidenen gingen tegen elkaar tekeer, koningen stonden elkaar naar het leven, kerken werden aangevallen door ketters en beschermd door rechtgelovigen, het geloof in Christus brandde in velen, maar verflauwde tegelijkertijd bij vele anderen, kerken werden door de gelovigen met rijke gaven bedacht maar daarvan door de ongelovigen weer beroofd. Menigeen heeft telkens weer de verzuchting geslaakt: 'Wat is dit toch voor een tijd waarin wij leven. De literatuur is dood, onder de mensen is er niemand te vinden die in staat is op te schrijven wat er in onze tijd gebeurt!'

Ik heb steeds maar over dergelijke opmerkingen nagedacht en ik voelde mij geroepen de herinnering aan het verleden levend te houden en onder de aandacht van toekomstige generaties te brengen. In mijn ongepolijste stijl heb ik vooral de twisten van de boosdoeners en het leven van de rechtvaardigen willen belichten. Ik heb mij vooral laten stimuleren door uitlatingen van mensen uit mijn eigen omgeving, die tot mijn verwondering telkens weer zeiden: 'Slechts weinigen begrijpen een diepzinnig redenaar, maar velen kunnen de woorden van een eenvoudig man volgen.'

Voor een goed begrip van de berekening der tijden heb ik besloten mijn eerste boek te laten aanvangen bij het begin van de wereld. [...]

Boek 1:1

Nu ik mij heb voorgenomen te schrijven over de oorlogen tussen koningen en vijandelijke volkeren, over de strijd tussen martelaren en heidenen en over de twisten tussen kerken en ketters, wil ik eerst getuigenis afleggen van mijn geloof, opdat geen enkele lezer eraan zal twijfelen dat ik rechtgelovig ben. Omwille van hen die alle hoop verliezen omdat zij menen dat het einde van de wereld nabij is, heb ik het wenselijk geacht om op basis van de berekeningen

van de kronieken en de historiën van vroegere schrijvers uit de doeken te doen hoeveel jaren er zijn verstreken vanaf het begin van de wereld.

Maar eerst wil ik mijn lezers om begrip vragen wanneer ik min of meer zondig tegen de regels van de grammatica, omdat ik die nu eenmaal niet goed ken. Mijn enige doel is om zonder de waarheid geweld aan te doen en zonder enige aarzeling in mijn hart vast te houden aan wat de kerk ons voorschrijft te geloven. Ik weet namelijk heel goed dat God een zondaar vergiffenis zal schenken als zijn geloof zuiver is.

Ik geloof dus in God de almachtige Vader [volgt verder het credo, zie bron 9]. Wat het einde van de wereld betreft houd ik mij vast aan de opvattingen die ik heb overgenomen van hen die ons zijn voorgegaan, dat eerst de Antichrist zal komen. De Antichrist voert eerst de besnijdenis in, terwijl hij verkondigt dat hij Christus is; dan plaatst hij zijn beeltenis in de Tempel van Jeruzalem ter aanbedding, want we lezen dat de Heer heeft gezegd: ‘U zult de gruwel der verwoesting zien staan op de heilige plaats.’ [Mat 24:15] Maar dat die dag voor alle mensen verborgen is, maakt de Heer zelf bekend, wanneer Hij zegt: ‘Maar van die dag en dat uur weet niemand, ook de engelen in de hemel niet, ook de Zoon niet, alleen de Vader.’ [Marc 13:32] [...]

Boek 1:19

In het drieënveertigste jaar van de regering van Augustus werd, zoals ik al heb verteld, onze Heer Jezus Christus naar het vlees geboren uit de maagd Maria in Bethlehem, de stad van David. De wijzen zagen zijn reusachtige ster in het Oosten, en kwamen met geschenken. Zij boden het kind hun gaven aan en aanbaden het in grote deemoed. Herodes vreesde echter voor zijn heerschappij en liet in zijn streven onze God Christus uit te schakelen alle kleine kinderen doden. Later werd hij zelf getroffen door het strafgericht van God.

Bron 13

De Tielse kroniek verhaalt de keizerskroning van Karel de Grote (800) (handboek blz. 51-52)

De Tielse kroniek werd in de vijftiende eeuw samengesteld door een anonieme stadsklerk. Hij schreef een wereldgeschiedenis vanaf de schepping tot aan zijn eigen tijd, gebaseerd op oudere geschriften en (voor wat zijn eigen tijd betrof) op eigen waarnemingen. In dit geheel besteedde hij ook aandacht aan de keizerskroning van Karel.

In die dagen werd paus Leo III op Sint Marcus Evangelist (25 april) tijdens de processie van de Grote Litanie door enkele Romeinse burgers op beschuldiging van valsheid in geschrifte ten onrechte gevangen genomen, blind gemaakt, van zijn tong beroofd en van zijn zetel verdreven. De almachtige God gaf hem evenwel zijn gezichts- en spraakvermogen terug. Hij trok naar Karel, koning van de Franken en Longobarden, en werd door hem met grote eer ontvangen. Karel stak de Alpen over om de ruzie te beslechten en op de vijanden van paus Leo wraak te nemen voor het onrecht dat hem was aangedaan en herstelde hem in zijn waardigheid. Koning Karel werd door paus Leo op kerstdag van het jaar 800 tot keizer gekroond. Ter gelegenheid daarvan loofden senaat en volk van Rome koning Karel met de volgende woorden: “Aan Karel de Grote, Caesar Augustus, door God en door onze paus gekroond, keizer van de Romeinen: leven, heil en victorie!”

Bron 14

Einhard doet verslag van de keizerskroning van Karel de Grote (800) (handboek blz. 51-52, 68)

Einhard (770-840) was een tijdgenoot van Karel de Grote en lange tijd werkzaam aan het hof. Hij geldt als een belangrijke exponent van de Karolingische Renaissance. Einhard schreef 'Het leven van Karel de Grote' naar klassiek model (Suetonius' keizerlevens) om zijn 'heer en opvoeder' te prijzen. Ook dit is dus geen bron die de werkelijkheid volledig recht doet. Maar aangezien dit 'vita' veel gegevens bevat die elders niet worden aangetroffen, is het een onvervangbare bron voor onze kennis over Karel. Het is geschreven rond 830, dus ruim na de dood van Karel (814). In het eerste fragment wordt de keizerskroning beschreven. Het tweede fragment bevat een karakterschets van Karel.

Caput 27-28

Meer dan alle andere heilige en gewijde plaatsen droeg hij de kerk van de heilige apostel Petrus in Rome in zijn hart. In haar schatkamer heeft hij een fortuin aan goud, zilver en vooral ook edelstenen opgehoopt. Aan de pausen stuurde hij veel, ontelbaar veel geschenken.

Gedurende de hele periode van zijn bewind was voor hem niets belangrijker dan dat Rome door zijn toedoen en inspanningen in zijn oude macht hersteld werd. De kerk van de heilige Petrus moest dankzij hem niet alleen veilig en beschermd zijn, maar bovendien dankzij zijn schenkingen meer dan alle andere kerken versierd en verrijkt worden. Maar hoeveel hij er ook om gaf, toch ging hij er in de zeventienveertig jaar van zijn regering slechts viermaal naartoe om geloften in te lossen en er te bidden.

Voor zijn laatste komst waren er nog andere aanleidingen. De Romeinen hadden paus Leo ernstig mishandeld – ze hadden hem de ogen uitgestoken en zijn tong afgesneden – waardoor hij gedwongen was de hulp van de koning in te roepen. Karel kwam dan ook naar Rome om de hachelijke toestand van de kerk te herstellen en bracht er de hele winter door. In deze periode kreeg hij de titels keizer en Augustus. Aanvankelijk had hij daar een grondige hekel aan; hij verzekerde dat hij die dag, ook al was het dan een belangrijke hoogdag, de kerk niet zou zijn binnengegaan als hij vooraf de bedoeling van de paus had gekend. Maar na het aannemen van de titel verdroeg hij met veel geduld de afgunst van de Oost-Romeinse keizers die hierover verontwaardigd waren. Hij overwon hun koppigheid met zijn grootmoedigheid, waarbij hij hen zonder twijfel ver overtrof, stuurde hun talrijke gezantschappen en noemde hen in zijn brieven 'broeders'.

Caput 22

Hij was breedgebouwd en fors, lang van postuur, maar ook weer niet bovenmaats: men weet dat zijn lengte zeven keer de maat van zijn voeten bedroeg. Zijn kruin was rond, zijn ogen waren ongewoon groot en levendig, zijn neus iets groter dan gemiddeld. Hij had mooi grijs haar en zijn gezicht was vriendelijk en opgewekt. Daardoor straalde hij een groot gezag en een grote waardigheid uit, zowel zittend als staand. Hoewel zijn hals wat dik en eerder kort leek en zijn buik lichtjes naar voren welfde, viel dat toch niet op dankzij de proporties van de rest van zijn lichaam. Zijn stap was krachtig en de houding van heel zijn lichaam mannelijk; zijn stem was weliswaar helder, maar paste minder goed bij zijn fysieke verschijning.

Hij had een goede gezondheid. Alleen de laatste vier jaar voor zijn dood had hij vaak koortsaanvallen. Op het einde was hij ook mank aan één voet. Maar zelfs toen leefde hij meer zoals hij het goed vond dan volgens het advies van zijn dokters. Hij haatte hen haast, omdat ze hem de raad gaven het wildbraad waar hij aan gewend was op te geven en zich te wennen aan gekookt voedsel.

Hij beoefende onophoudelijk het paardrijden en de jacht, volgens de tradities van de Franken: er is nauwelijks een volk ter wereld dat in deze kunst de vergelijking met hen kan doorstaan. Hij schepte ook genoeg in de stoom van warmwaterbronnen en trainde zijn lichaam door vaak te zwemmen. Hij was daarin zo bedreven dat werkelijk niemand hem kon overtreffen.

Daarom ook bouwde hij een paleis in Aken, waar hij de laatste jaren van zijn leven ononderbroken verbleef, tot aan zijn dood. En hij nodigde niet alleen zijn zonen uit in zijn bad, maar ook edellieden en vrienden, en soms zelfs heel de groep mensen van zijn gevolg en zijn lijfwacht. Meer dan eens waren er honderd man of meer samen in het bad.

Bron 15

Galbert van Brugge beschrijft het ritueel bij het aangaan van een feodale band (1127) (handboek blz. 54vv)

De kroniekschrijver Galbert van Brugge (twaalfde eeuw) beschrijft in zijn boek over de moord op graaf Karel de Goede van Vlaanderen in 1127 hoe de nieuwe graaf (Willem Clito) de eed van trouw (hommage of fides) afneemt van zijn vazallen.

Op donderdag 7 april werden er opnieuw leenhuldes afgelegd op de graaf; ze werden op de volgende wijze afgelegd waarbij trouw (fides) en loyaliteit werden uitgedrukt. In de eerste plaats deden zij [de vazallen] manschap op de volgende wijze. De graaf vroeg ieder van hen of hij volledig zijn man wilde worden. Daarop antwoordde deze: ‘Ja, dat wil ik.’ Daarbij pakten zij elkaars handen stevig beet en bezegelden deze verstrengeling met een kus. In de tweede plaats beleed degene die manschap had gedaan zijn trouw (fides) aldus aan de woordvoerder van de graaf: ‘Ik beloof van ganser harte dat ik voortaan trouw zal zijn aan graaf Willem en dat ik voortaan mijn leeneed volledig jegens hem en iedereen zal nakomen, in goed vertrouwen en zonder uitstel.’ In de derde plaats zwoer hij hierop een eed op de relieken van de heiligen. Vervolgens verleende de graaf, terwijl hij een stok in zijn hand hield, de investituur aan allen die hem door dit verbond loyaliteit hadden beloofd en hem leenhulde hadden betuigd door middel van de eed.

Bron 16

Het dagelijks leven van boer Bodo en zijn gezin op een domein (negende eeuw) (handboek blz. 59vv)

Het gaat hier niet om de letterlijke vertaling van een bron, maar om de bewerking van brontekst. Aan de basis staat het 'Capitulare de Villis', een soort boedelbeschrijving van een abdij in de Karolingische tijd. De bewerking is echter levendig en geeft een goed beeld van de werking van het hofstelsel (of domaniale stelsel) in de praktijk. Duidelijk wordt WIE er op het domein leefden en WAT zij deden.

Dichtbij Parijs lag een klein domein (Villaris) dat toebehoorde aan een abdij. Abt Irmino hield tussen 811 en 826 een boek bij, waarin hij gebeurtenissen in de domeinen van het klooster aantekende. In dit boek staan gegevens over Bodo, een boer die getrouwd was met Ermentrude en drie kinderen had. De kinderen heetten Wido, Gerbert en Hildegard. Bodo was een 'horige' of 'afhankelijke boer' die een boerderijtje met bouw- en weiland en een kleine wijngaard had gepacht. De monniken hadden ongeveer tweederde van hun domein in pacht gegeven en eenderde voor zichzelf behouden. Een horige mocht het land dat hij van de heer had gepacht, niet verlaten. Hij was zoals men wel zegt 'aan de grond gebonden'. De heer mocht de grond niet zonder de horige en zijn gezin verkopen. Bodo en de andere horige boeren hoefden nooit als soldaten dienst te nemen in het leger. Dat was de taak van de adel en de vrije boeren. Bodo en de zijnen moesten in ruil daarvoor een bepaald bedrag aan geld of goederen betalen.

De boeren van Villaris woonden in een dorp vlakbij het huis van de rentmeester. Ze woonden allen in hutten die grotendeels uit hard geworden modder bestonden en voorzien waren van daken van stro. Belangrijke gebouwen waren de dorpskerk met de woning van de dorpspriester en een molen van de heer. Men was verplicht zijn graan daar tegen een vergoeding te laten malen. We volgen nu Bodo een dag in zijn leven.

Op een mooie lentemorgen tegen het einde van de regering van Karel de Grote staat Bodo vroeg op. Dit is één van de drie dagen in de week waarop hij op het land van de monniken moet gaan werken. Bodo weet dat hij niet te laat moet komen. Waarschijnlijk heeft hij de rentmeester van de monniken de vorige week met een geschenkje van eieren en groenten in een goed humeur gebracht, maar je weet dat nooit zeker. De monniken staan hun rentmeesters niet toe grotere giften aan te nemen, zoals soms op andere domeinen gebeurt.

Vandaag moet hij ploegen en dus neemt hij zijn twee ossen mee en de kleine Wido die naast hen moet lopen met de zweep. Hij sluit zich aan bij Frambert, Ermoin en Ragenold. Deze wonen met hun gezinnen in een hut naast die van Bodo. Zij hebben geen grond in bezit of in pacht en moeten iedere dag voor de heer werken. Frambert gaat een omheining om het bos maken om de konijnen

tegen te houden. Ermoin moet met zijn kar een grote vracht brandhout gaan vervoeren en daarna gaten in de weg gaan dichten. Ragenold moet een gat in het dak van de schuur van de monniken repareren. Onderweg ontmoeten zij één van de weinige vrije boeren in hun dorp, die op zijn eigen land aan het werk is. In ruil voor veel geringer diensten geniet hij dezelfde bescherming als de andere inwoners van Villaris.

We laten Bodo met zijn zoontje en zijn ossen achter – zij ploegen de hele dag – en keren terug naar zijn vrouw. Ook Ermentrude heeft het druk. Deze dag moet de kippenpacht betaald worden. De pacht bestaat uit een vette jonge kip en vijf eieren. Zij laat haar tweede zoon die negen jaar oud is, achter om op de baby Hildegard te passen. Op weg naar het huis van de rentmeester bezoekt zij de grote werkplaats. Daar werken een schoenmaker, een timmerman en een smid. In elk domein werken voldoende vaklieden om de noodzakelijke werkzaamheden te kunnen verrichten. Bij de abdij werken nog een aantal andere vaklieden voor alle domeinen van het klooster, zoals mannen die op de hoogte zijn van de bereiding van wijn, bier en cider. Al deze vaklieden zijn in dienst van de heer. Ermentrude blijft niet lang in de werkplaats van de mannen. Zij zoekt de rentmeester op, begroet hem met een kleine buiging en levert haar kip en eieren af. Dan haast zij zich naar de afdeling van het huis waar de vrouwen van Frambert, Ermoin en Ragenold werken. Ongeveer twaalf vrouwen zijn er bezig met spinnen, verven van stof en het naaien van kledingstukken. Na haar buurpraatje keert zij naar haar eigen boerderijtje terug. De rest van de dag brengt zij door met het werken in haar eigen kleine wijngaard, eten klaar maken voor de kinderen en het weven van wollen kleren.

Als Bodo en Wido thuis komen, is er voor Wido nog maar weinig tijd om met andere jongens te spelen. Spoedig zal de duisternis vallen en omdat men geen mogelijkheden heeft om de hutten te verlichten, gaat het hele dorp dan naar bed. Zo verliep deze dag waarop Bodo en de andere horigen voor de heer moesten werken. Hierbij en bij het ploegen, zaaien, wieden en oogsten op de eigen grond werkten zij nauw samen. Horigen en vrijen hadden elkaars hulp nodig. Ze gebruikten dure uitrusting, zoals een ploeg, gemeenschappelijk. De rentmeester liet de organisatie hiervan aan de boeren over.

De volgende dag zou een zeer bijzondere worden. Dan vond het bezoek van de rondtrekkende koninklijke rechters plaats. Deze kwamen eenmaal per jaar om recht te spreken over zware misdrijven zoals bijvoorbeeld een moord, en te zien of de abt de mensen op zijn domeinen rechtvaardig behandelde. Ander vertier waar Bodo en zijn familie in de loop van het jaar naar uitkeken, waren de vele christelijke feesten. Die vielen dikwijls samen met godsdienstige feesten uit vroeger tijden, toen de Germanen nog niet tot het christendom waren bekeerd. Sporen hiervan waren in de tijd van Bodo – en daarna – nog zichtbaar, bijvoorbeeld de kerstboom en het eten van kerstbrood. Maar het meest genoot Bodo van de jaarmarkt van St. Denis. Eénmaal per jaar kwamen daar van heinde en verre kooplieden bijeen om hun handelswaar te koop aan te bieden. Ook

verkocht men er producten die op de domeinen waren gemaakt. Op de jaarmarkt kocht men vaak de weinige producten waar men op het domein niet voor kon zorgen, zoals zout, ijzer en molenstenen.

Bodo en zijn gezin keken zich op de jaarmarkt de ogen uit. Ze zagen er niet alleen allerlei luxeartikelen en mensen uit verre landen, maar ook goochelaars, acrobaten, mannen met gedresseerde beren en minstrelen. Als Bodo en zijn gezin naar huis gingen, hadden zij een jaarlijks hoogtepunt beleefd.

Bron 17

De Tielse Kroniek over de plundering van Dorestad en Utrecht door de Noormannen (negende eeuw) (handboek blz. 71-72)

In de eerder aangehaalde Tielse Kroniek (zie bron 13) wordt beschreven op welke wijze de Noormannen in 'onze' streken huishielden. De Tielse schrijver heeft zijn relaas stellig aan een oudere kroniek ontleend.

Boek VI, caput 58

De elfde bisschop van Utrecht was Hunger, een man van Friese afkomst, die na de dood van bisschop Liudger als elfde bisschop van Utrecht verkozen werd. Hij was een naar de regel levend man, vroom, verstandig en vreedzaam. In die dagen, namelijk in 856, landden de Denen en de Noormannen met hun eerder gememoreerde vloot in Holland, waar ze ongehoord veel schade aanrichtten en een zeer wrede tirannie uitoefenden. Ze verwoestten Dorestad, de meest vooraanstaande stad, waarin ... [tekst stopt]. Vervolgens belegerden ze de stad Utrecht aan alle kanten. Toen de stad ingenomen was, verwoestten ze de kerken, torens, muren en bolwerken van de stad en van de burch tot op de grond. En – ach, wee! – ze dreven heel de bevolking en de geestelijkheid op de vlucht en vermoordden hen.

Caput 59

Hierna vernietigden de Denen heel Holland, doodden oneindig veel mannen en voerden de vrouwen af naar elders, zodat bisschop Hunger met enkele kanunniken naar het klooster Prüm in het diocees Trier moest vluchten.

Caput 68

In 882 plunderden Denen en Noormannen heel Gallië en het jaar daarop richtten ze verwoestingen aan in de Ardennen. Keizer Karel de Dikke voerde met de Longobarden en de Germanen een wrede oorlog tegen deze plundersaars, maar kon hen vanwege de zondigheid der christenheid allerminst de baas worden.

Caput 83

De vijftiende bisschop van Utrecht was Balderik, de zoon van graaf Rixfried van Kleef. Hij werd na het overlijden van Radbod overeenkomstig een voorspelling van de heilige Radbod tot vijftiende bisschop van Utrecht gekozen. Na zijn verkiezing tot bisschop van Utrecht en na bevestiging door de aartsbisschop van Keulen bezocht hij zijn stad Utrecht, die hij verlaten en geheel door de Denen verwoest aantrof. Niet minder vernield en door brand geteisterd waren de befaamde kerken van onze patroonheilige Sint Maarten, van Sint Salvator en de overige kerken. Daarom versterkte hij – na op energieke wijze en met Gods hulp de Denen verdreven te hebben – de stad Utrecht met een muur, herstelde hij de poorten en richtte torens op die van versterkingen voorzien waren. Tevens liet

hij eromheen een gracht aanleggen. De zojuist genoemde kerken begon hij rijkelijk te herstellen en te verbouwen voor zover dat nog mogelijk was. De gevluchte en verspreid geraakte kanunniken riep hij naar die kerken terug en de plaatsen die door overlijden waren opengevallen, bezette hij met anderen die rechtschapen waren en van een heilige levenswandel getuigden.

Bron 18

De geschiedschrijver Raoul Glaber (elfde eeuw) over de periodisering van de geschiedenis en het jaar 1000 (handboek blz. 85, 120)

De monnik Adso van Montier-en-Der (+992) had een duidelijk beeld van de antichrist en de wijze waarop hij zich binnenkort zou openbaren. Wellicht geloofde hij ook in het einde van de geschiedenis rond het jaar 1000. Over de manier waarop de tijdgenoten dat jaar beleefd hebben, bestaan weinig bronnen. Een daarvan is het geschiedwerk van de Frankische monnik Raoul Glaber. In dit fragment geeft hij ook zijn visie op de periodisering van de (heils)geschiedenis.

En zoals diezelfde Schepper, toen Hij alle onderdelen van de wereldmachine op gang hielp, zes dagen de tijd nam om zijn werk te voltooien en toen dat eenmaal was gebeurd, op de zevende dag uitrustte, zo werkte Hij gedurende zes maal duizend jaar aan het onderricht van de mensen door voor hun ogen betekenisvolle wonderen te laten zien. Zo is er dus in de voorbije eeuwen geen enkel tijdperk verstreken zonder dat er wonderbaarlijke tekenen werden waargenomen die de eeuwigheid van God verkondigden, tot aan dat tijdperk waarin de oorsprong van alle dingen in menselijke gedaante op deze aarde verscheen en dat het zesde is in de geschiedenis van de wereld. En men gelooft dat in het zevende tijdperk de verschillende vormen van onrust in dit ondermaanse een einde zullen nemen, opdat wellicht alles wat een begin heeft gekend, in zijn maker het einde zal vinden dat het meest geschikt is voor zijn rust. [...]

Maar na de talrijke tekenen en wonderen die zich hetzij voor, hetzij na, maar in ieder geval in de buurt van het jaar duizend van de Here Jezus in de wereld voordeden, ontbrak het niet aan vindingrijke en scherpzinnige lieden die niet minder aanzienlijke tekenen en wonderen voorspelden bij het naderen van het duizendste gedenkjaar van het lijden van de Heer; wat natuurlijk inderdaad gebeurde.

Bron 19

Kardinaal Humbertus over de lekeninvestituur (1053) (handboek blz. 97)

Aan de vooravond van de investituurstrijd werden er talloze pamfletten geschreven waarin de elkaar bestrijdende partijen hun standpunten uiteenzetten. In dit fragment wordt het pausgezinde standpunt over de lekeninvestituur verwoord door kardinaal Humbertus van Silva Candida (+1060)

De besluiten van de eerbiedwaardige opperpriesters, geïnspireerd door de Heilige Geest en geldig voor de hele wereld, – namelijk dat de verkiezingen van de geestelijkheid onder de jurisdictie van de metropolieten weliswaar moeten bevestigd worden door de goedkeuring van de vorst en de instemming van het volk en de geestelijkheid, – worden op de kop gesteld onder minachting van de heilige canons en tot ondergang van de christelijke godsdienst: de eersten zijn de laatsten en de laatsten zijn de eersten. Immers, de wereldlijke macht heeft het initiatief van de verkiezing en de bevestiging tot zich getrokken, daarop volgt willens nillens de instemming van het volk en de geestelijkheid en pas dan de uitspraak van de metropoliet. Bijgevolg, mannen die op die manier werden aangesteld, mogen niet als bisschop beschouwd worden, omdat hun aanstelling achterstevoren is geschied: wat laatst moest komen, gebeurde het eerst, en nog wel door onbevoegden. Hoe kan immers de toediening van kerkelijke sacramenten, de toekenning van priesterlijke en pastorale genade, en meer bepaald de investituur met staf en ring, van leken afhangen? Want deze tekens maken een bisschopswijding volledig en geven recht op de uitoefening van het ambt.

Bron 20

Paus Gregorius VII over de positie van de paus (Dictatus Papae) (handboek blz. 97)

Het 'Dictatus Papae' is een verzameling uitspraken van paus Gregorius VII. Hier zijn alleen de kopjes geciteerd die boven elk hoofdstuk staan. Daardoor krijgen deze uitspraken een nogal dwingende toon. Het hele stuk handelt over het primaat van de Romeinse Kerk ten opzichte van de Romeinse Keizer (op dat moment de Duitser Hendrik IV).

Dit stuk wordt wel beschouwd als de lont in het kruitvat van de investituurstrijd.

1. Dat de kerk van Rome door de Heer alleen gesticht is.
2. Dat alleen de bisschop van Rome met recht universeel wordt genoemd.
3. Dat alleen hij bisschoppen kan afzetten of in hun ambt herstellen.
4. Dat zijn legaat [afgezant] voorrang heeft op een concilie voor alle bisschoppen, ook al heeft hij een lagere wijding; dat hij tegen hen een vonnis van ontzetting uit het ambt kan vellen.
5. Dat de paus bisschoppen bij verstek kan afzetten.
6. Dat wij met door hem geëxcommuniceerden niet onder hetzelfde dak mogen blijven.
7. Dat alleen hij, als de omstandigheden dat vereisen, nieuwe wetten mag maken, nieuwe bisdommen mag vormen, van een stift [kapittel] een abdij [klooster] mag maken en andersom, een rijk bisdom mag splitsen en arme bisdommen mag samenvoegen.
8. Dat alleen hij keizerlijke insignes kan dragen.
9. Dat alleen van de paus alle vorsten de voeten kussen.
10. Dat alleen zijn naam in de kerken in het gebed genoemd moet worden.
11. Dat deze naam enig is in de wereld.
12. Dat hij keizers mag afzetten.
13. Dat hij, als dat noodzakelijk is, bisschoppen mag overplaatsen van de ene zetel naar de andere.
14. Dat hij van iedere kerk, waar hij maar wil, een geestelijke kan wijden.
15. Dat zonder zijn bevel geen synode als een algemeen concilie bijeen wordt geroepen.
16. Dat geen bepaling en geen boek geldt als canoniek dan op zijn gezag.
17. Dat zijn uitspraak door niemand mag worden herzien en dat hijzelf als enige alle uitspraken van anderen kan herzien.
18. Dat hijzelf door niemand mag worden geoordeeld.
19. Dat niemand het wagt iemand te veroordelen die bij de apostolische stoel in beroep gaat.
20. Dat belangrijke rechtszaken van alle kerken voor de apostolische stoel moeten worden gebracht.

21. Dat de kerk van Rome nooit gedwaald heeft en dat zij, getuige de Heilige Schrift, ook nooit in de eeuwigheid zal dwalen.
22. Dat de bisschop van Rome, als hij canoniek gewijd is, door de verdiensten van de heilige Petrus in ieder geval heilig wordt, getuige de heilige Ennodius, bisschop van Pavia, met wie vele vaders instemmen, zoals men kan lezen in de synodebesluiten van de heilige paus Symmachus.
23. Dat wie zich niet richt naar de kerk van Rome, niet als rechtgelovig wordt beschouwd.
24. Dat hij onderdanen kan ontslaan van de eed van trouw aan onrechtvaardige heersers.

Bron 21

Het stichtingsverhaal (Exordium parvum) van Cîteaux (elfde eeuw) (handboek blz. 100)

Over de stichting van Cîteaux bestaan veel tegenstrijdige bronnen. Deze tekst is enkele decennia na de stichting (1098) vervaardigd door cisterciënzers op het moment dat zij succes, maar ook kritiek hadden gekregen. Om hun nieuwe stichting te rechtvaardigen schreven zij dit stichtingsverhaal.

Caput 3

Dit gezelschap [abt Robert van Molesme en zijn volgelingen] begaf zich met vreugde op weg naar de eenzaamheid die Cîteaux genoemd werd. Deze plaats, gelegen in het bisdom Chalon, werd in die tijd nog maar zelden door mensen bezocht, wegens het dicht aaneen gegroeide bos en het struikgewas; alleen wilde dieren verbleven er. Daar aangekomen begrepen de godsmannen dat die plaats des te meer geschikt zou zijn voor het religieuze leven dat zij behartigden en waarvoor zij daarheen waren gekomen, naarmate ze voor wereldlingen ongewenst en ontoegankelijk was. Zij velden de opeengepakte bomen en struiken en verwijderden ze, en met de goedkeuring van de bisschop van Châlons en de instemming van de eigenaar begonnen zij er een klooster op te trekken.

Caput 14

Alsdan, hun verbintenis indachtig, bepaalden de voormelde abt [Robert was opgevolgd door Albericus] en zijn broeders eenparig, dat zij op die plaats alles zouden richten op de onderhouding van de regel van de heilige Benedictus, die zij er wilden beleven.

Zij verwierpen dus alles wat tegen de regel indruist, namelijk de wijde kovens en de pelsen, ondergoed, kappen en broeken, bedgordijnen, bedspreien en karpotten, en allerhande gerechten aan tafel zoals vetspijzen en al het overige dat niet met de zuiverheid van de regel overeen te brengen was. Zo gingen zij voort met de rechtlijnigheid van de regel door te trekken doorheen heel hun leven, tot zij zowel in de liturgische als in de andere observanties adequaat gelijkvormig waren aan de regelvoorschriften. Op die wijze ontdeden zij zich van de oude mens, verheugd als zij waren zich met de nieuwe te hebben bekleed [vgl. Ephese 4:22-24; Kolossenzen 3:9-10].

Daar zij noch in de regel noch in het leven van de heilige Benedictus lazen dat deze leraar kerken en altaren met rechten op offeranden en op begrafenissen bezat, ook geen tienden aannam van andere mensen, over geen ovens, molens, landgoederen noch serveerders [horigen] beschikte, dat geen vrouwen zijn klooster mochten betreden, en ook niemand tenzij zijn eigen zuster er begraven werd, daarom deden zij afstand van dat alles, zeggende: Waar de heilige vader Benedictus leert dat de monnik zich moet onthouden van wereldse handelingen, daar getuigt hij klaar en duidelijk dat genoemde dingen niet thuis horen in de

handen of harten van monniken, die de letterlijke betekenis van hun naam moeten waar maken door ze te ontvluchten.

Betreffende de tienden zegden zij dat de heilige vaders spreekbuizen waren van de heilige Geest en dat het een heiligschennis zou zijn hun voorschriften met voeten te treden: welnu, zij verdeelden die in vier delen, waarvan een voor de bisschop, een voor de priester, het derde voor de gasten die zich in hun kerken aanboden, voor weduwen en wezen en voor armen die anders niets hadden om van te leven, het vierde voor het onderhoud van hun kerkgebouwen. Vermits in die berekening de monnik die eigen gronden bezat, waarvan hij door eigen werk en door het kweken van kudden en vee kon leven, niet vermeld wordt, daarom weigerden zij, deze op onrechtmatige wijze zich toe te eigenen; zij behoren immers rechtens aan anderen toe.

Maar zie, nu begonnen de nieuwe soldaten van Christus die de rijkdommen van deze wereld hadden misprezen, arm met de arme Christus, onder elkaar te beraadslagen door welke methode, met welke kunstgreep of praktijk zij zouden voorzien in hun eigen levensonderhoud en in dat van de gasten die zouden komen en die zij, rijk of arm, krachtens de regel als Christus zelf moesten ontvangen. En toen bepaalden zij, mits toelating van de bisschop, lekenconversen te aanvaarden die (als onderscheidingsteken) de baard lieten groeien. Zij zouden hen in leven en dood zoals zichzelf bejegenen, met uitzondering van het monnikschap. Ook zouden zij betaalde werklieden aannemen, omdat zij inzagen dat het hun zonder deze onmogelijk zou zijn, dag en nacht de voorschriften van de regel na te komen.

Zij besloten eveneens, gronden te accepteren die ver van de bewoonde huizen verwijderd lagen, wijngaarden en weiden, bossen, en waters ten gerieve van de molens doch deze enkel voor eigen gebruik, en ten gerieve van de visvangst; ook paarden, kudden, en meerdere dingen die voor hun levensonderhoud konden dienstig zijn. Zij bepaalden nog, dat, wanneer zij ergens uthoven voor de landbouw zouden oprichten, voormelde conversen deze huizen zouden beheren en niet de monniken, omdat de monniken volgens de regel binnen hun eigen kloosteromheining moeten wonen.

Eveneens omdat zij wisten dat de heilige Benedictus zijn kloosters bouwde op verafgelegen plaatsen buiten de drukte van de mensen, en niet in steden of in de nabijheid van kastelen en landgoederen, daarom namen zij zich voor, hetzelfde te betrachten met hun stichtingen. En zij bevestigden dat zij zouden te werk gaan zoals hij, waar hij de in gereedheid gebrachte kloosters voorzag van twaalf monniken, met een abt als vader.

Bron 22

Bernardus van Clairvaux levert kritiek op de bestaande (Cluniacenser) bouwstijl (1123-1125) (handboek blz. 100-103)

Na Robert, Alberic en Stephan Harding werd Bernard van Clairvaux abt van Cîteaux (+1153). Tijdens zijn bewind groeide de orde enorm en werd een geduchte concurrent van de bestaande (veelal cluniacenser) kloosters. In onderstaande brief, de 'Apologia ad Guilielmum' [de verdediging van het geloof aan Guillaume] zette hij zich duidelijk af tegen de bestaande bouwstijl. In plaats daarvan predikte hij simpelheid, eenvoud en ingetogenheid.

Oh, ijdelheid der ijdelheden, maar deze ijdelheid is nog dwazer dan ijdel. De muren van de kerk flonkeren van rijkdommen, maar de armen zijn in nood; zijn stenen zijn bedekt met vergulde versieringen maar haar kinderen lopen er naakt bij; men gebruikt het bezit van de armen voor de verfraaiingen die de blikken van de rijken lokken [...]. Welk verband kan er nu bestaan tussen deze dingen en de armen, de monniken, de geestelijken [...]? Maar wat betekenen deze lachwekkende monsters, deze vreselijke schoonheden, en die mooie verschrikkingen in uw kloosters, waar de geestelijken hun boeken schrijven? Waar zijn ze in deze gebouwen goed voor. Die obscene apen, die wilde leeuwen, die niet bestaande centauren, die monsters die half-mens zijn, die bonte tijgers, die vechtende soldaten en hoornblazende jagers? Hier ziet men een hoofd met verschillende lichamen of verschillende hoofden met hetzelfde lichaam, daar een viervoeter met de staart van een slang, en verderop een vis met een viervoeterskop. En dan weer ziet men een monster dat van voren paard is en van achteren geit, of die een kop met horens heeft en van achteren paard is. Het aantal van dit soort afbeeldingen is zo groot, en de verscheidenheid zo verleidelijk en divers dat men liever naar dit marmeren beeldhouwwerk kijkt dan manuscripten leest en dat men liever de dag al bewonderend doorbrengt, dan dat men Gods wetten bestudeert. Grote God, als men zich niet schaamt voor dergelijke lichtzinnigheden, moet men ten minste betreuren wat ze kosten!

Bron 23

Bepalingen van de Pax Dei en de Treuga Dei (tiende en elfde eeuw)

(handboek blz. 107)

Om een einde te maken aan het tomeloze geweld van de ridders heeft de kerk initiatieven genomen om de strijdhandelingen te beperken tot bepaalde dagen (Treuga Dei) en bepaalde bevolkingsgroepen te vrijwaren van geweld (Pax Dei). Het initiatief ging veelal uit van lokale bisschoppen in Frankrijk, vaak met steun van lokale overheden (graaf, hertog).

De Pax Dei, verkondigd op de synode van Charroux (989)

Op het voorbeeld van mijn voorgangers heb ik, Gunbald, aartsbisschop van Bordeaux, de bisschoppen van mijn diocees bijeengeroepen in een synode te Charroux ... en wij, daar bijeen in de naam van God, hebben de volgende besluiten genomen:

1. Vervloekt zijn degenen die met geweld kerken binnentreden. Indien iemand inbreekt in een kerk of die berooft, zal hij vervloekt zijn, tenzij hij genoegdoening geeft.
2. Vervloekt zijn degenen die de armen beroven. Indien iemand een boer, of een ander arm persoon berooft van een schaap, een rund, een ezel, een koe, een geit of een varken, zal hij vervloekt zijn, tenzij hij genoegdoening geeft.
3. Vervloekt zijn degenen die geweld plegen tegenover geestelijken. Indien iemand een priester, een diaken of een andere geestelijke aanvalt, te pakken neemt of slaat die geen wapens draagt (een schild, een zwaard, een maliënkolder of een helm), maar die vreedzaam op weg is of thuis zit, zal deze heiligschennende persoon geëxcommuniceerd worden en afgesneden worden van de kerk, tenzij hij genoegdoening geeft, of tenzij de bisschop ontdekt dat de geestelijke hiervoor zelf verantwoordelijk is.

De Treuga Dei in het bisdom Terwaan (1063)

Drogo, bisschop van Terouanne en graaf Boudewijn van Henegouwen hebben deze vrede vastgesteld in samenwerking met de geestelijkheid en het volk van het land.

Geliefde broeders in de Heer, dit zijn de regels waaraan jullie je moeten houden gedurende de tijd van de vrede, die gewoonlijk de 'Wapenstilstand Gods' wordt genoemd en die begint bij zonsondergang op woensdag en die eindigt bij zonsopgang op maandag.

1. Gedurende die vier dagen en vijf nachten mag geen enkele man of vrouw iemand anders aanvallen, verwonden of neerslaan, evenmin mag men met geweld een kasteel, burcht of landgoed aanvallen, innemen of verwoesten.
2. Indien iemand deze wapenstilstand verbreekt en onze bevelen negeert, zal hij voor 30 jaar verbannen worden om boete te doen; en voordat hij uit het

bisdom vertrekt, zal hij compensatie moeten geven voor de misdaad die hij begaan heeft. Zo niet, dan zal hij door de Here God worden geëxcommuniceerd en volledig uitgesloten van de christelijke gemeenschap.

3. Al degenen die zich met hem inlaten, die hem advies of hulp geven, of die met hem spreken (tenzij zij hem adviseren boete te doen en het bisdom te verlaten), zullen geëxcommuniceerd worden, totdat zij genoegdoening hebben gegeven.
4. Indien degene die de wapenstilstand heeft geschonden ziek wordt en sterft, vóórdat hij boete heeft gedaan, mag geen enkele christen hem bezoeken of het lichaam verplaatsen van de plek waar het lag, en evenmin mag men zijn bezittingen in ontvangst nemen.
5. Bovendien, broeders, zult u deze wapenstilstand in acht moeten nemen ten opzichte van landerijen en dieren en alle zaken die tot het bezit horen. Indien iemand van iemand anders een dier, een muntstuk of een kledingstuk afneemt gedurende die dagen van de wapenstilstand, zal hij verbannen worden, tenzij hij genoegdoening geeft. Indien hij genoegdoening wil geven voor deze misdaad zal hij eerst datgene wat hij onvreemd heeft terug moeten geven, of de tegenwaarde daarvan in geld, en hij zal boete moeten doen gedurende zeven jaren binnen het bisdom. Indien hij sterft vóórdat hij genoegdoening heeft gegeven en zijn boete heeft gedaan, zal zijn lichaam niet begraven worden of verwijderd worden van de plek waar het lag, tenzij zijn familie de genoegdoening voor hem regelt met de persoon die hij schade heeft berokkend.
6. Gedurende de dagen van de wapenstilstand zal niemand een vijandige expeditie te paard maken, tenzij hij daartoe opgeroepen is door de hertog; en al degenen die de hertog vergezellen zullen voor hun onderhoud slechts datgene meevoeren wat noodzakelijk is voor henzelf en hun paarden.
7. Alle kooplieden en alle andere lieden die door uw territorium trekken uit andere streken zullen door u met rust gelaten moeten worden.
8. U zult deze wapenstilstand in acht nemen elke dag van de week van het begin van Advent tot aan de achtste dag [het octaaf] van Epiphanie en vanaf het begin van de Vastentijd tot aan de achtste dag na Pasen, en vanaf het feest van Rogate [de maandag vóór hemelvaartsdag], tot aan de achtste dag na Pinksteren.
9. Wij bevelen alle priesters om te bidden voor al degenen die de wapenstilstand in acht houden en om al degenen te vervloeken die de wapenstilstand schenden, inclusief degenen die de schenders steunen.
10. Indien iemand ervan beschuldigd wordt de wapenstilstand te schenden en de aanklacht ontkent, zal hij de communie moeten nemen en het ordalie van het hete ijzer moeten ondergaan. Indien hij schuldig bevonden wordt, zal hij gedurende zeven jaren boete moeten doen binnen het bisdom.

Bronverwijzingen

Bron 1

Tours, Gregorius van (1994) *Historiën* (blz. 200-201) F.J.A.M. Meijer (vert. en red.) M.A. Wes (inl.) Baarn: Ambo.

Bron 2

Zie bron 1, blz. 203-205.

Bron 3

Boethius (1990) *De vertroosting van de filosofie* (blz. 94-95, 98) R.F.M. Brouwer (vert. en red.) Baarn: Ambo.

Bron 4

Augustinus, Aurelius (1992) *De stad van God* (blz. 1125-1128) Gerard Wijdeveld (vert. en red.) Baarn: Ambo.

Bron 5

Alexandrië, Athanasius van (2002) *Verleidingen in de woestijn. Het leven van de heilige Antonius* (blz. 15-16, 34-35, 53) Vincent Hunink (vert. en red.) Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.

Bron 6

De Regel van Sint-Benedictus (2000) (blz. 15-16, 23-25, 36, 40, 45-47, 52-53, 59-60, 63-64, 70) Vincent Hunink (vert.) Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.

Bron 7

Grote, Gregorius de (1980) *Het leven van Benedictus* (blz. 67, 70, 76, 80-81) F. van der Meer & G. Bartelink (vert. en red.) Nijmegen/Brugge: B. Gottmer/Emmaüs.

Bron 8

Gerritsen W.P., Dorin Edel & Mieke de Kreek (1986) *De wereld van Sint Brandaan* (blz. 103-104, 125-126) Utrecht: HES Uitgevers.

Bron 9

Leupen, Piet (1996) *Gods stad op aarde. Eenheid van kerk en staat in het eerste millennium na Christus. Een kerkelijke ideologie* (blz. 144) Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek.

Bron 10

Huig, M. & D.F. Lunsingh Scheurleer (red.) (1994) *Aula eeuwboeken deel II: De Middeleeuwen* (blz. 76-77) Utrecht: Het Spectrum.

Bron 11

Kramers, J.H. (vert.), A. Jaber & J.J.G. Jansen (bew.) (1992) *De Koran* (blz. 21, 23-34, 27-28, 70-71, 92, 152-153, 154, 389-390) Amsterdam: Agon.

Bron 12

Zie bron 1, blz. 135, 139-140, 150.

Bron 13

Kuijs, Jan, Leontien de Leeuw, Valentijn Paquay & Remi van Schaïk (red.) (1983) *De Tielse kroniek. Een geschiedenis van de Lage Landen van de Volksverhuizingen tot het midden van de vijftiende eeuw, met een vervolg over de jaren 1552-1566* (blz. 30) Amsterdam: Verloren.

Bron 14

Einhard (1999) *Het leven van Karel de Grote* (blz. 39-40, 43) Patrick de Rynck (vert. en red.) Amsterdam : Athenaeum-Polak & Van Genneep.

Bron 15

Bruce Ross, J. (vert. en red.) (1967) *The Murder of Charles the Good, Count of Flanders* (blz. 206-207) New York: Columbia University Press. Vertaling: N. Lettinck.

Bron 16

Sprekend Verleden. Een geschiedenis van de wereld deel I (1978) (blz. 148-149) Haarlem: Gottmer Educatief.

Bron 17

Zie bron 13, blz. 34.

Bron 18

Duby, Georges (1993) *Het jaar duizend* (blz. 40-42) Amsterdam: Agon.

Bron 19

Verrelst, W. (1969) *Het christendom, grondslag van leven en eenheid van de westerse middeleeuwen* (blz. 15) Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel.

Bron 20

Zie bron 9, blz. 152-153.

Bron 21

Jan B. van Damme, ocsó (vert. en red.) *Klein exordium van Citeaux*.
<http://users.belgacom.net/merton/exordium.htm>

Bron 22

Leroux-Dhuys, Jean-François (1999) *Cisterciënzer abdijen. Geschiedenis en cultuur* (blz. 40) Keulen: Könemann.

Bron 23

Tierney, Brian (1970) *The Middle Ages. Volume I: Sources of Medieval History*. 2^e dr. (blz. 114-115) New York: McGraw-Hill. Vertaling: N. Lettinck.